

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

“SOLIQLAR VA SOLIQQA TORTISH” KAFEDRASI

KO‘PAYSINOV SHOXRUX ODIL O‘G‘LI

“EGRI SOLIQLARNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI”

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

“HIMOYAGA RUXSAT ETILDI”

“Soliqlar va soliqqa tortish”
kafedrasi mudiri

i.f.d., professor Jo‘raev A.C. _____

“ ____ ” _____ 2015 y.

Bitiruvchi: 5230800 – “Soliqlar va soliqqa tortish”
ta‘lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi
Ko‘paysinov Shoxrux Odil o‘g‘li _____

Ilmiy rahbar: prof. Kenjaboev O. _____

TOSHKENT - 2015

MUNDARIJA

betlar

KIRISH.....	3
1-BOB. EGRI SOLIQLARNI RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA BUDJETGA UNDIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	6
1.1. Egri soliqlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari.....	6
1.2. Egri soliqlarning iqtisodiy mohiyati va budjetga undirishning nazariy asoslari.....	15
1.3. Budjet daromadlarini shakllantirishda egri soliqlarning o'rni va ahamiyati.....	22
2-BOB. EGRI SOLIQLARNI BUDJETGA UNDIRISH TARTIBINI TAHLILI (Mirobod tumani ma'lumotlari misolida).....	32
2.1. Qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjetga undirish tartibini tahlili.....	32
2.2. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq va bojxona to'lovlarini budjetga undirish tartibi.....	46
3-BOB. EGRI SOLIQLARNI BUDJETGA UNDIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	57
3.1. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida soliq siyosati va unda egri soliqlarni optimallashtirish masalalari.....	57
3.2. Egri soliqlarni hisoblash va budjetga undirishni takomillashtirish.....	61
XULOSA.....	69
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	72

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiyalash va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi natijasida barqaror rivojlanish sur'atlariga erishilmoqda. Prezidentimiz I.Karimov 2014 yil yakunlariga to'xtalib, mamlakatimizning ijtimoiy- iqtisodiy hayotida erishilgan yutuqlarga alohida e'tibor qaratdi. Jumladan, 2014 yilda "O'tgan yil yakunlarini sarhisob qilar ekanmiz, birinchi navbatda, iqtisodiyotimiz va uning etakchi tarmoqlarini rivojlantirish borasida barqaror yuqori o'sish sur'atlariga erishganimizni ta'kidlash joiz. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti 8,1 foiz, sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,3 foizga, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi 6,9 foiz, kapital qurilish 10,9 foiz, chakana savdo aylanmasi hajmi 14,3 foizga oshdi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning qariyb 70 foizini yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan tayyor tovarlar tashkil etdi.

Iste'mol tovarlari ishlab chiqarish hajmi 2014 yilda 9,4 foiz, shu jumladan, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 8,7 foiz, nooziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish 10 foizga o'sdi. Inflyatsiya darajasi yil yakunlari bo'yicha 6,1 foizni tashkil etdi. Bu prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan sezilarli darajada pastdir.

O'tgan yili soliq yuki 20,5 foizdan 20 foizga, daromad solig'i stavkasi esa 9 foizdan 8 foizga kamaytirilgan bo'lsa-da, davlat budjeti yalpi ichki mahsulotga nisbatan 0,2 foiz profitsit bilan bajarildi"¹ deb, alohida ta'kidlab o'tdilar.

Respublikamiz soliq tizimini isloh qilish borasida amalga oshirib kelinayotgan chora-tadbirlarda soliq ma'murchiligini yanada takomillashtirish va erkinlashtirishga, mahalliy budjetlarning daromadlarini mustahkamlashga, soliq tizimini soddalashtirish va uning oshkoraligini ta'minlashga katta e'tibor qaratildi va bunga deyarli erishildi.

Mamlakat soliq tizimi borasida so'z borar ekan, uning asosiy tarkibiy qismi hisoblangan egri soliqlarga alohida to'xtalib o'tish zarur. Soliq tushumlarining

¹ Karimov I.A. 2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir. <http://uza.uz/oz/politics>.

yarmidan ortiq qismini tashkil etayotgan egri soliqlar tovarlar, ishlar va xizmatlar qiymatiga ustama shaklida belgilanib, ularning bahosini shakllanishida alohida ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda mamlakatimiz davlat budjeti solikli daromadlarining yarmidan ortiq qismi egri soliqlar hisobiga shakllantirilmoqda. Lekin shunga qaramasdan egri soliqlarni budjetga undirishga doir ayrim muammolar borki, natijada soliqlarni budjetga o'z vaqtida kelib tushmaslik va xo'jalik sub'ektlari tovar aylanmasiga salbiy ta'sir ko'rsatish hollari kuzatilmoqda. Shundan kelib chiqib, egri soliqlarni budjetga undirish tartibini har tomonlama o'rganish natijasida optimallashtirish soliq tizimini isloh qilishning bugungi kundagi dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining ob'ekti va predmeti. Mirobod tumanida faoliyat ko'rsatayotgan xo'jalik sub'ektlari to'laydigan egri soliqlar mazkur ishning ob'ekti hisoblanadi. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni budjetga undirish jarayonidagi moliyaviy munosabatlar ishning predmeti hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi va vazifalari. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni budjetga undirish tartibini takomillashtirishga doir taklif-tavsiyalar ishlab chiqish ishning maqsadi hisoblanadi.

Ishning maqsadidan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi:

- budjet daromadlarini shakllantirish va unda egri soliqlarning ahamiyatini yoritish;
- egri soliqlarning iqtisodiy mohiyati va budjetga undirishning nazariy asoslarini yoritish;
- qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjetga undirish tartibini tahlil qilish;
- iste'mol solig'i va bojxona to'lovlarini budjetga undirish tartibini tahlil qilish;
- iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida soliq siyosati va unda egri soliqlarni optimallashtirish masalalarini bayon etish;

– iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni hisoblash va budjetga undirishni takomillashtirish yuzasidan taklif-tavsiyalar ishlab chiqish.

Mavzuning nazariy va amaliy ahamiyati. Malakaviy ishdan olingan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalardan iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni budjetga undirishni takomillashtirishga doir ilmiy ishlarni olib borishda, egri soliqlarni yanada takomillashtirishda foydalanish mumkin. Shuningdek, malakaviy ish materiallaridan o'rta maxsus kasb-hunar kollejlarida soliq tizimiga doir fanlarni o'qitishda foydalanish mumkin.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi. Bitiruv malakaviy ishi kirish, olti paragrafni o'z ichiga olgan uch bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat.

Malakaviy ishning birinchi bobi egri soliqlarni budjetga undirishning nazariy asoslariga qaratilib, budjet daromadlarini shakllantirish va unda egri soliqlarning ahamiyati, egri soliqlarning iqtisodiy mohiyati va budjetga undirishning nazariy asoslari yoritilgan.

Malakaviy ishning ikkinchi bobida egri soliqlarni budjetga undirish tartibi Mirobod tumani misolida tahlil qilinib, qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz solig'i, iste'mol solig'i va bojxona to'lovlarini budjetga undirish tartibi me'yoriy-huquqiy hujjatlar, Mirobod tumani DSI ma'lumotlari asosida tahlil qilingan.

Malakaviy ishning uchinchi bobi iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni budjetga undirishni takomillashtirish masalalariga qaratilib, unda soliq siyosati va unda egri soliqlarni optimallashtirish, egri soliqlarni hisoblash va budjetga undirishni takomillashtirish masalalari bayon etilgan.

Ishning xulosa qismida egri soliqlarni takomillashtirish va ularni budjetga undirishni takomillashtirishga doir xulosalar umumlashtirilgan va taklif-tavsiyalar bayon etilgan.

1-BOB. EGRI SOLIQLARNI RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA BUDJETGA UNDIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

1.1. Egri soliqlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari

Hozirgi vaqtda O'zbekiston va xalqaro soliq amaliyotida egri soliqlarning asosiy turlaridan biri - qo'shilgan qiymat solig'i hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i - har bir ishlab chiqarish bosqichida va realizatsiya jarayonida undiriladigan ko'p qirrali bilvosita soliqdir. Korxona kundalik xo'jalik faoliyatida mahsulot yetkazib beruvchilardan tovar va xom-ashyo sotib oladi va ulardan mahsulot ishlab chiqaradi, ishlar bajaradi yoki xizmatlar ko'rsatadi. Demak, qayta ishlab chiqarish, ishlab chiqarish va sotishda qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, sotilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o'rtasidagi farqdan iboratdir. Tabiiyki, ishlab-chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma'lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o'tadi, bu bosqichlarning har birida qo'shilgan qiymat yaratiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini davlat budjetining daromad qismiga jalb qilish g'oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya budjet amaliyotida joriy etishni 1919 yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta fransuz moliyachisi Morris Lore tomonidan ishlab chiqildi. Ammo qo'shilgan qiymat solig'i M.Lorening taklifidan so'ng o'tgan 10 yildan ortiq vaqt mobaynida tajriba uchun taklif etilgan shaklda qo'llanildi. Fransiyada qo'shilgan qiymat solig'i 1968 yildan boshlab joriy etildi.

XX asrning 70-yillarida qo'shilgan qiymat solig'i G'arbiy Yevropaning qator mamlakatlarining soliq amaliyotida joriy qilindi. Buning asosiy sababi va

huquqiy asosi bo'lib, Yevropa iqtisodiy hamjamiyati tomonidan hamjamiyatga a'zo mamlakatlarda qo'shilgan qiymat solig'ini undirishni tartibga solishning huquqiy me'yorlarini umumlashtirish to'g'risidagi maxsus Direktivaning qabul qilinishi hisoblanadi. Mazkur Direktiva 1977 yilda qabul qilindi va unda egri soliqlarning asosiy turi sifatida qo'shilgan qiymat solig'i e'tirof etildi.

Qo'shilgan qiymat solig'iga xos bo'lgan muhim xususiyatlardan biri shundaki, soliqqa tortishning obyekti bo'lib, nafaqat ichki bozordagi tovaroborot, balki mamlakat korxonalarining tashqi bozorlaridagi tovaroboroti ham hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda, ko'pchilik hollarda, qo'shilgan qiymat solig'ini «Yevropacha» soliq deb ham atashadi. Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i dunyoda birinchi marta Yevropa davlati bo'lgan Fransiyada joriy etildi; ikkinchidan, 1977 yilda qabul qilingan Direktivaga asosan qo'shilgan qiymat solig'i bir vaqtning o'zida Yevropaning bir necha davlatlarida joriy etildi; uchinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i G'arbiy Yevropadagi integratsion jarayonlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

Hozirgi vaqtda qo'shilgan qiymat solig'i Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarning davlat budjetlarining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25-30 foizni tashkil qiladi.

Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarni yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqqa tortish bazasini o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston

Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovaroborotining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog‘iston Respublikalariga to‘g‘ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o‘rtasida qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkalarini umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg‘unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi.

O‘zbekiston soliq tizimida qo‘shilgan qiymat solig‘i 1992 yildan buyon amal qilmoqda. Ushbu soliq oborotdan olinadigan soliq va sotuvdan olinadigan soliq o‘rniga aksiz solig‘i bilan birgalikda kiritilgan. Bu soliq oborot solig‘idan farqli ravishda faqat qo‘shilgan qiymatdan undiriladi. Oborot solig‘i esa bir marotaba umumiy oborotdan olinar edi.

Egri soliqqa tortish ko‘p asrlik tarixga ega. Dastlab egri soliqlar ayrim tovarlarga nisbatan aktsiz solig‘i shaklida nomoyon bo‘lgan. Tuz, tamaki va boshqa keng iste‘mol mollariga, vaqt o‘tishi bilan esa aktsiz osti tovarlari ro‘yxati kengayib bordi. Tarixning guvohlik berishicha, Angliyada respublikaning 20 yil amal qilishi davomida aktsizlarning 200 xilga yaqin turi kiritilgan. Bunda har xil turdagi ob‘ektlar soliqqa tortilgan, masalan, poxol kukuni yoki yog‘ uchun qutilar shular jumlasidandir. 17 asrda Gollandiyada egri soliq turlari shunchalik ko‘p ediki, tarixchi de-Vitta so‘zlariga qaraganda, mehmonxonada tortilgan baliq portsiyasiga 34 xil aktsizli soliqlar tushgan.¹ Demak, aktsizlar, bojlarni hisobga olmaganida soliqqa tortishning eng qadimgi shaklidir.

Iqtisodiy taraqqiyotning har bir bosqichida o‘ziga xos soliq tizimining vujudga kelishi avvalo uning tarkibiga kiruvchi soliqlarning harakati bilan bog‘liq bo‘ladi. Soliq tizimida eng ichki o‘zgaruvchan, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning har bir omiliga duch keluvchi soliq bu aktsiz solig‘idir. Shu bois, aktsiz solig‘ining mohiyatini ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga bog‘liq holda o‘rganish eng dolzarb muammolardan bo‘lib kelmoqda. Qolaversa, bu borada ilmiy izlanishlarning sayozligi bizning oldimizda to‘g‘ridan-to‘g‘ri muammoni echishda ma‘lum bir qiyinchiliklarni ham keltirib chiqarishi mumkin.

¹ Milyakov N.V. Nalogi i nalogooblojeniya: Uchebnik. -M.: “Infra-M”, 2008

“Aktsiz” so’zi lotincha «accedere» so’zidan olingan bo’lib, «kesib olish»- degan ma’noni anglatadi. Shuni alohida ta’kidlab o’tish kerakki, aktsiz solig’ining mohiyati doimo egri soliqlar doirasida o’rganib chiqilgan. Aktsiz solig’i bilvosita soliqlar turiga kirganligi sababli, uning ham iqtisodiy mohiyati Qo’shilgan qiymat solig’ining mohiyatiga yaqindir. Ularning yaqinligi davlat bilan yuridik shaxslar o’rtasida vujudga keluvchi ob’ektiv majburiy to’lovlarga asoslangan moliyaviy munosabatlar orqali xarakterlanadi. Bu ikki soliq turi orqali davlat budjeti daromadlarining salmoqli qismi tashkil etilmoqda, ular o’zlariga mansub funktsiyalar orqali ishlab chiqarishga, uning qsishini rag’batlantirishga, sarmoyaning jamg’arish jarayonini kuchaytirishga (yoki susaytirishga) hamda aholini to’lov qobiliyatini kengaytirishga (yoki qisqartirishga) va shu kabi tadbirlarni amalga oshirishda muhim o’rin egallab kelmoqda.

Aktsiz solig’i o’z mohiyatiga ko’ra tovar bahosiga kiritiluvchi va oxirgi iste’molchi tomonidan to’lanadigan egri soliqdir. Uning ijtimoiy - iqtisodiy mohiyati faqat taqsimot darajasiga qarab ifodalanadi va takomillashtiriladi.

Aktsiz solig’ining iqtisodiy mohiyati budget tushumini ta’minlash orqali xalq xo’jaligi manfaatlarini qondirishga, ko’proq mablag’larni jalb ettirishi orqali namoyon bo’lsa, uning ijtimoiy mohiyati aholining, ya’ni asosiy iste’molchilarning to’lov qobiliyatlarini oshishida o’z ifodasini topadi. Bu esa aktsiz solig’i ob’ektlari (aktsiz osti tovarlari)ni qisqartirilishida, soliq stavkalari pasayishida, aholi to’lov qobiliyatini qsishida namoyon bo’ladi. Shuni ham ta’kidlab o’tish kerakki, sub’ektlar aktsiz solig’i iste’molchilari sifatida yuzaga kelishi tabiiydir.

Ammo aktsiz solig’i engiliklari tovarlarni harid qilish uchun olinadigan kredit resurslarini qisqartirilishiga, bu esa o’z vaqtida xarajatlarning pasayishiga olib keladi. Xarajatlarning pasayishi esa daromad (foyda) ni oshirish omillaridan biridir.

Shunday qilib aktsiz solig’i ijtimoiy muhitni ham yaxshilash imkoniyatlarini moliyaviy natijalarning qsishi orqali ta’minlab berishi mumkindir. Shu bois aktsiz

solig'ining takomillashtirilishi ijtimoiy-iqtisodiy muhitni yaxshilanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Aksiz solig'i o'rnatilishining qirralari, chegaralari (asoslari) to'g'risida to'xtalib o'tadigan bo'lsak, avvalom bor bu:

- fiskal maqsadda, ya'ni budjetni mablag' bilan ta'minlash maqsadida o'rnatiladi.

- rentabelligi yuqori bo'lgan mahsulotlarga nisbatan o'rnatiladi. (Maqsad bunday mahsulotni ishlab chiqaruvchilar ixtiyoridagi ortiqcha daromadning budjetga olib qyilishdir).

- birinchi ehtiyoj va zarurat bo'lmagan tovarlarga nisbatan o'rnatiladi. (Bu xolatda aksiz solig'i orqali aholining yuqori daromadli qatlami daromadlarini qayta taqsimlash ko'zda tutiladi. Bu qayta taqsimlanish budjet orqali yuz berib, ijtimoiy soha ham moliyalashtiriladi).

Umuman, aksiz solig'ining egri soliq ekanligi yana uning to'lovchisi oxirgi iste'molchi ekanligi bozor munosabatlari sharoitida nisbiy holatdir. Bunday sharoitda ular o'rtasida qat'iy belgilangan chegara bo'lmaydi.

Talab va taklif qonuniga ko'ra kuchli raqobat sharoitida davlat tomonidan o'rnatilgan aksiz solig'ini to'lig'icha xaridor zimmasiga o'tkazish imkoni bo'lavermaydi. Agar mahsulot ishlab chiqaruvchi va sotuvchi tovarni shakllangan narxda emas, undan pastroq narxda sotsa, ya'ni bozor ko'targan narxda sotishga majbur bo'lsa, u xolda aksiz solig'ining bir qismi sotuvchi zimmasiga tushadi. Bizning iqtisodiy sharoitda bunday xolatlar uchun ham o'rin bor.

Shulardan kelib chiqqan holda, aksiz solig'ini harakat doirasini ikki yo'nalish orqali chegaralash muammosi va ularni echish chora tadbirlarini ishlab chiqish zaruriyati tug'ilmoqda.

Aksiz solig'ining birinchi xarakat doirasi bevosita uning ob'ektlari bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchisi unga mansub stavkalariga ta'luqlidir. Bu borada qancha urinishlar qilingan bo'lsada, ushbu soliqni doiraviy harakatlariga tayangan holda iqtisodiy chegarasi belgilanmaganligicha qolmoqda. Natijada soliq ob'ektlarini tovar guruhlarining qiymati bo'yicha, soliq stavkalarini esa tovar xususiyatlaridan

kelib chiqqan holda Vazirlar Mahkamasi tartiblashtirib turmoqda. Soliq idoralari xodimlari esa faqat ushbu jarayonlarni yuzaga kelishini kuzatuvchisi yoki nazorat etuvchisi bo'lib nomoyon bo'lmoqda.

Aktsiz solig'ini ob'ektlararo iqtisodiy chegarasi aktsiz osti tovarlarining bazaviy qiymatini aniqlanishini taqozo etadi. Bu esa soliq ob'ektini shunday bir miqdorda ifodalanishini talab qiladiki, bu miqdor sun'iy ravishda soliqqa tortiladigan ob'ektni absolyut massasini oshirishga imkoniyat tug'dirmasin. Bunday jarayonni tezlik bilan xal etish faqat soliq stavkalarini cheksiz oshirish orqali xal etilishi tabiiydir. Ammo soliq stavkalarini oshirmay amaldagi chegaralarini saqlash orqali xal etish faqat aktsizli tovarlar doirasini kengaytirish orqali xal etish mumkin.

Ushbu masalani bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etishni bugungi kunda faqat kredit imtiyozlari orqali amalga oshirish mumkin. Iste'molchilar aktsiz solig'i qiymatiga to'g'ri keladigan chegaralarda kredit resurslarini imtiyozli foizlarda olishi xarajatlarni pasayishiga olib kelishi tabiiydir. Bu esa aktsizli tovarlar doirasini kengayishidan qat'iy nazar ularning aylanish tezligi oshishi kutiladi. Shunday qilib aktsiz solig'ining iqtisodiy chegarasini aktsiz osti tovarlarni miqdorini oshirish va imtiyozli kreditlarni shunday tovarlarga nisbatan joriy etish bilan xal etilishi mumkindir.

Rivojlangan mamlakatlar uchun rivojlangan soliq tizimi xarakterlidir. Masalan, Germaniyada 50 dan ortiq turli soliqlar mavjuddir. Amalda nima sotilayotgan bo'lsa, qshandan ma'lum bir foiz davlat ixtiyoriga o'tkaziladi.

G'arb mamlakatlarida soliq tizimlarining takomillashtiri-lishi soliqqa tortishdagi bir necha tarkibiy o'zgarishlarga olib keldi. To'g'ri soliqlarning hissasi kamayib, egri soliqlarning va sotsial (ijtimoiy) sug'urta badallarining hissasi (salmog'i) ortib borganligi kuzatildi.

**Aroq-vino mahsulotlari bo'yicha, umumiy soliqlardan, egri soliqlar
tushumining axoli tan boshiga to'g'ri kelish salmog'i²**

Axolining har bir tan boshiga to'g'ri keladigan aroq-vino mahsulotlari hajmi (AQSh dol)	Guruhga Qo'shilgan mamlakatlar soni	Umumiy soliq tushumlari, %	
		egri soliqlar	bojxon a boji
100	20	68	35
101-200	11	64	32
201-500	198	64	33
501-850	9	50	18
Rivojlangan mamlakatlarda 850dan yuqori	15	32	4

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, yashash darajasi eng past bo'lgan mamlakatlarda egri soliqlar barcha soliqlarning 68%ga to'g'ri kelsa, to'g'ri soliqlar salmog'i 32%ni tashkil etadi. Rivojlangan mamlakatlarda esa buning aksi 32% - egri soliqlar va 68% to'g'ri soliqlarni tashkil etadi.

O'zbekistonda 2012 yil aroq-vino mahsulotlari 1358,8 mlrd so'mni tashkil qilgan bir paytda har bir kishi boshiga 598,8 AQSh dollari to'g'ri kelgan (aholi 23954,6 ming kishi, AQSh dollarining o'rtacha yillik kursi 94,73 so'm). Bunda budget daromadida egri soliqlar 44,5%ga to'g'ri kelgan.

2011 yilda esa aroq-vino mahsulotlari 2048,4 mlrd so'm bo'lganda, kishi boshiga 679,6 AQSh dollari (aholi 1999 yil 24406,3 ming kishi, o'rtacha AQSh dollarining kursi 1999 yil – 123,5 so'm) to'g'ri kelgan. Egri soliqlar budget daromadlarining 48,8%ini tashkil etgan. Oxirgi yillar davomida egri soliqlar (NDS va aktsiz) budget daromadlarining stabil qiymatiga, ya'ni 50%idan kam bo'lmagan salmog'iga to'g'ri keladi.

² Knyazeva V. G. Nalogovie sistemi zarubejnix stran. –M.: YuNITI, 2004. -S. 174.

Undirilishining engilligi va oddiyligi uchun xorijiy mamlakatlarda egri soliqlar keng tarqalgandir. Eng keng tarqalgan egri soliq universal aktsiz (oborot solig'i) bo'lib, bu soliq juda ko'p iste'mol tovarlari va xizmatlarni qamrab olganligi uchun budjetga juda katta tushumlarning kelishini ta'minlaydi.

Hozirgi paytda universal aktsiz juda ko'p mamlakatlarda Qo'shilgan qiymat solig'i shaklini olib, soliq tizimini unifikatsiyalashtirishni boshlab berdi. Bu soliqning kengayishiga uning ba'zi bir afzalliklari (soliqqa tortishning oddiyligi, yuqori daromadligi, iqtisodiyotni tartibga solishdagi samaradorligi, ishlab chiqarish ustidan nazoratning mavjudligi) sabab bo'ldi.

Rivojlangan davlatlar bilan O'zbekiston o'rtasida bir necha o'xshash sharoitlar mavjud bo'lganligi uchun mamlakatimizda soliq sohasida o'zgarishlarni amalga oshirishda bir necha foydali saboqlarni berish mumkin. Bu mamlakatlar bilan O'zbekiston o'rtasida mavjud bo'lgan qxshashliklarga quyidagilarni ko'rsatish mumkin: bozor va soliq organlarini etarli darajada rivojlanmaganligi; soliq intizomiga ixtiyoriy ravishda rioya qilish an'analarining yo'qligi; zaruriy xarajatlarni qoplash uchun budjet daromadlarining etarli emasligi; qisqa muddatli rejada soliq tushumlarining tushib turishini ta'minlashning ustivorligi. Umumiy ko'rinishda rivojlanayotgan mamlakatlardagi soliq islohotlarining konkret tajribasi o'tish davri iqtisodiyotiga ega bo'lgan mamlakatlar uchun quyidagi yo'nalishlarda foydalidir:

1. Egri soliqlarni qonunchilikda oson rasmiylashtirish va oson yig'ish mumkin. Shuning uchun ham egri soliqlar o'tish davrida daromad tushumlarining manbalari orasida kelajakka nisbatan katta o'rin egallaydi;

2. Mulkiy soliqlar va ularni undirish tizimini yirik budjet tushumlarining samarali manbai sifatida tashkil etish murakkabdir. Shu boisdan ularni yaqin kelajakda budjet tushumlarining muhim manbai sifatida hisobga olish maqsadga muvofiq emas;

3. Keng masshtabli soliqqa tortishning presumptiv uslubining va alternativli minimal soliqlarning qullanilishi yaxshi natija berdi. Bu tajribani o'tish davri iqtisodiyotiga bevosita kqchirish mumkin;

4. An'anaviy aktsizlar yaxshi tushumlarning berilishini ta'minlaydi va oson undiriladi. Rivojlangan mamlakatlardagi aktsizlardan foydalanishning ijobiy tajribasini o'tish davri iqtisodiyoti tizimiga o'tkazish mumkin;

5. Kapitaldan olinadigan daromadning hajmiga inflyatsiyaning ta'sirini hisobga olish kerak;

6. Soliq organlarining bir necha funktsiyalarini bank tizimiga yuklash lozim.

XX asrning 70-80 yillarida G'arb mamlakatlarida amerika iqtisodchisi Artur Lefferning budjet kontseptsiyasi tan olindi. Uning fikricha, soliq tushumlari ikki asosiy omilning mahsulidir:

1. Soliq stavkasi

2. Soliq bazasi

Soliq yukining og'irlashuvi (qsishi) faqat ma'lum bir chegaraga etgunga qadar davlat daromadlarining ko'payishiga (oshishiga) olib kelishi mumkin. Bu chegara milliy ishlab chiqarish soliqqa tortiladigan qismining qisqarishi bilan boshlanadi. Agar ana shu chegaradan bosib o'tilsa, soliq stavkasining qsishi budjet daromadlarining qsishiga emas, balki, aksincha qisqarishiga olib keladi.

XX asr 80-yillarning ikkinchi yarmi va 90-yillarning boshlarida dunyoning AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Frantsiya, Yaponiya, Shvetsiya va boshqa bir qator etakchi mamlakatlari kapital jamg'arilishini tezlashtirishga va ishbilarmonlik faolligini rag'batlantirishga yo'naltirilgan soliq islohotlarini amalga oshirdilar. Ana shu maqsadlar uchun korporatsiyalar foydasidan olinadigan soliqning stavkasi birmuncha pasaytirildi. Masalan, AQShda korporatsion soliqning stavkasi 46 foizdan 34 foizgacha pasaytirildi. Buyuk Britaniya – 45% dan 35% gacha, so'ng esa 33% gacha, Frantsiyada – 1986 yilda 50% dan 45% gacha, 1991 yilda 42 % gacha, so'ng esa 34% gacha, Yaponiyada 1998 yilda 42% dan 40% gacha.

To'g'ri soliqlarning kamaytirilishi qo'shilgan qiymat solig'i va sotuvdan olinadigan soliq singari egri soliqlarning oshirilishi taqozo etganligini qayd etishimiz kerak. Masalan, 90-yillarning o'rtalarida Germaniyada QQSning umumiy stavkasi 14% dan 15% gacha, Yaponiyada esa sotuvdan olinadigan

soliqning stavkasi 3% dan 5% gacha ko'tarildi. Shveytsariyada ham QQS joriy etildi. Ba'zi bir mamlakatlarda yer solig'ining ortib borayotganligi kuzatilmoqda.

1.2. Egri soliqlarning iqtisodiy mohiyati va budjetga undirishning nazariy asoslari

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida amalga oshirilayotgan soliq sohasidagi islohotlarda asosiy e'tibor tadbirkorlik sub'ektlari iqtisodiy faoliyatini soliqlar vositasida rag'batlantirishga qaratilgan. Shu bilan birga soliqlarning fiskal funktsiyani bajarishi ko'p jihatdan ularni budjetga to'liq va o'z vaqtida kelib tushishi bilan bog'liq.

Mamlakatimizda milliy soliq tizimi shakllanganiga ko'p vaqt bo'lmagan bo'lsada, u rivojlangan davlatlar soliq tizimi bilan raqobatlasha oladigan darajaga erishdi. Shu o'rinda, mamlakatimizda soliq yukining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi MDH va boshqa rivojlangan davlatlarga nisbatan ancha pastligi (20,5 foiz) ni alohida qad etish lozim³.

Soliqning o'z vaqtida va to'liq miqdorda undirilishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini hamda ijtimoiy-iqtisodiy va mudofaa qudratini oshishini ta'minlaydi. Shuningdek, hisoblangan soliqlarni budjetga to'liq va o'z vaqtida tushishi respublika va mahalliy hokimiyat organlari zimmasidagi ichki va tashqi majburiyatlarning bajarilishida muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, respublikamiz davlat budjeti daromadlari tarkibida egri (bilvosita) soliqlarning o'rni beqiyos bo'lib, ular budjet daromadlarining 50 foizdan ortiq qismini tashkil etmoqda. Egri soliqlarning asosiy vazifasi davlat budjetiga mablag' yig'ishdan iborat bo'lib, ya'ni ular fiskal funktsiyani to'liq bajaradi.

Soliq tizimi barqarorligini ta'minlashda to'g'ri va egri soliqlarga oid bo'lgan nazariyalarni o'rganish, ularga bo'lgan tarixiy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda tahlil qilish, respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy shart-

³ Karimov I.A. 2014 yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi. –T.: “O'zbekiston”, 2014.

sharoitlaridan kelib chiqqan holda yondashish, to'g'ri va egri soliqlar o'rtasidagi maqbul nisbatni ta'minlashga qaratilgan soliq tizimini takomillashtirish yo'nalishidagi muhim omillardan biridir.

Soliq nazariyasiga doir bo'lgan adabiyotlarda soliqlar iqtisodiy mohiyatiga ko'ra to'g'ri (bevosita) va egri (bilvosita) soliqlarga bo'linishi keltirilgan. Egri soliqlar sotilayotgan tovar bahosiga ustama sifatida belgilanib, soliq miqdori soliq to'lovchining haqiqiy daromadi yoki mulki bilan bevosita bog'liq bo'lmaydi. Tovar (ish, xizmat)larni ishlab chiqaruvchi xo'jalik sub'ektlari egri soliqlarni ularning narxi tarkibiga kiritadi va soliqni iste'molchilar hisobidan undirib, uni budjetga to'lash majburiyatini bajaradi xolos. Egri soliqlarni haqiqiy to'lovchilari ushbu tovar (ish, xizmat)larni sotib oluvchi yoki oxirgi iste'molchi hisoblanadi.

Soliqqa tortish nazariyalariga asosan soliqlarni to'g'ri va egri soliqlarga ajratish mezoni va ular nisbatini ta'minlashga doir munozaralar o'rta asrlardan e'tiboran mavjud. Bu moliya fanida to'g'ri va egri soliqlar nisbati nazariyasi nomini olgan. Ushbu nazariya g'oyasining asosi to'g'ri va egri soliqlarni belgilash mezoni nima bo'lishi kerak, ularning qaysi biriga ustuvorlik berish iqtisodiyotning rivojlanishiga oli keladi kabi echimini kutayotgan savollarga qaratilgan. Shundan kelib chiqib to'g'ri yoki egri soliqqa tortish nazariyasi tarafdorlari o'z g'oyalarini asoslashga harakat qilgandilar. To'g'ri va egri soliqlar nisbati nazariyasi soliqqa oid nazariyalar ichida muhim ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Soliqlar iqtisodiy mohiyatiga, soliq to'lovchi bilan davlatning o'zaro munosabatlariga bevosita yoki bilvosita bog'liqligiga ko'ra to'g'ri va egri soliqlarga bo'linishiga doir zamonaviy yondashuvga asosan, to'g'ri soliqlar to'g'ridan-to'g'ri daromadga va mol-mulkka qaratiladi, ya'ni soliqqa tortishning bevosita shakli hisoblanadi.

Tovarning bahosida to'lanadigan yoki tarifga kiritiladigan soliqlar egri soliqlar deyiladi. Tovar (ish, xizmat)larni realizatsiya qiluvchilar egri soliqni uning bahosiga kiritib, iste'molchilar hisobidan qoplaydilar va soliq qonunchiligida belgilangan tartibda davlat budjetiga to'lab beradilar.

Egri soliqlar tovar (ish, xizmat)lar bahosiga ustama sifatida belgilanib, ular oxir-oqibat oxirgi iste'molchilar tomonidan to'lanadi. Shuning uchun ham egri soliqlarni to'lovchilar o'z daromadlarini tovarlar va xizmatlar iste'mol qilishga sarflaydilar. Egri soliqlarning afzallik jihatlaridan biri ularni to'lashdan bo'yicha tovlashning imkoniyati cheklanganligi bilan ifodalanadi. Bunda iste'molchilar egri soliqlar belgilangan tovarlar va xizmatlarni iste'mol qilishni qisqartirish orqali ulardan qochish mumkinday ko'rinsada, buni amalda imkoniyati yo'q. Chunki, ko'plab tovarlar, ishlar va xizmatlar egri soliqqa tortish ob'ekti hisoblanadi. To'g'ri soliqlarda esa soliq to'lovchilar soliq ob'ektini yashirish evaziga soliq to'lashdan bo'yin tovlashlari mumkin.

Egri soliqlar tovar (ish, xizmat) bahosiga kiritilganligi sababli iste'molchilar soliq yukini his etmaydilar. Soliq to'lovchilarni tovar tarkibida qancha egri soliqlar yashiringani emas, balki tovarning bahosi qiziqtiradi. Tovarlarning so'nggi iste'molchisi egri soliqlarni haqiqiy to'lovchisi hisoblanadi. Tovarni ishlab chiqaruvchi va realizatsiya qiluvchilar egri soliqlarni yig'uvchilar hisoblanadi. Lekin egri soliqlarni har doim to'liq iste'molchilar zimmasiga yuklash mumkin emas. Aynisa talab va taklif egiluvchan bo'lgan tovarlarda buni yaqqol kuzatish mumkin. Talab va taklif egiluvchan bo'lgan tovarlarni ishlab chiqaruvchi va realizatsiya qiluvchilar raqobat muhiti yuqori bo'lgan sharoitda, egri soliqlarning muayyan qismini o'z zimmasiga olishiga to'g'ri keladi. Bu holat ayniqsa soliqqa tortish tartiblarining ikki va undan ortiq turlari qo'llanilganida namoyon bo'ladi.

Egri soliqlarga doir zamonaviy qarashlarda ularning adolatsizligi qayd etiladi, chunki egri soliqlar soliq to'lovchilarning daromadlilik darajasiga qarab belgilanmaydi. Lekin o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan va rivojlanayotgan davlatlarda to'g'ri soliqqa tortish ob'ektlarining kamligi egri soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratishni taqozo etadi. Chunki bunday sharoitda davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda to'g'ri soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratib bo'lmaydi. Ko'pchilik aholini davlat budjeti mablag'lari hisobidan ijtimoiy himoya qilish darajasining yildan yilga o'sib borishi, budjetni barqaror daromad

manbai bilan ta'minlash muammosini keltirib chiqaradi. Shu bois, o'tish iqtisodiyotiga ega bo'lgan va rivojlanayotgan mamlakatlar budjetida egri soliqlar budjet daromadlarini shakllantirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Egri soliqlarning salbiy jihatlari mavjudligiga qaramasdan, rivojlangan davlatlarda ulardan keng foydalaniladi.

To'g'ri va egri soliqlarning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishda ma'lum iqtisodiy voqelikdan kelib chiqib yondoshish lozim. Soliq yukini belgilashda u yoki bu soliqlarning ulushini qanday nisbatlarda bo'lishi, ishlab chiqarishning xususiyati, mamlakatdagi resurslar nisbati, aholining real daromadlari darajasi, xo'jalik sub'ektlari bilan budjet o'rtasidagi munosabatlar ta'sir etadi.

Iqtisodiy tanazzul davrida xo'jalik sub'ektlari daromadlarining pasayishi to'g'ri soliqlar orqali moliyaviy resurslarni shakllantirish imkoniyatlarini pasaytirsam, barqaror holatdagi iqtisodiyotda esa to'g'ri soliqlar moliyaviy resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ko'pchilik iqtisodchilar soliqlarni xo'jalik sub'ektlari moliyaviy faoliyatiga ta'sirini o'rganishda ularni to'g'ri yoki egri soliqlar tarkibiga kiritilishini asosiy mezon ekanligini qayd etadi va mavjud soliqlarni iqtisodiy mohiyatiga ko'ra u yoki bu guruh soliqlariga ajratadi.

Professor Q.Yahyoev o'zining o'quv adabiyotlarida soliqlar haqida to'xtalib: "Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar to'g'ri va egri soliqlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqlarning huquqiy va haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. To'g'ri soliq yukini boshqalarga ortish holati bo'lmaydi. Bu soliqlarga hamma daromaddan to'lanadigan va barcha mulk soliqlari kiradi. ... Egri soliqlarning huquqiy to'lovchilari mahsulotni ortuvchilar, ish, xizmatlarni bajaruvchilar hamda xizmat ko'rsatuvchilardir. Lekin soliq yukining haqiqatdan ham budjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilar, ya'ni haqiqiy soliq to'lovchilar bu erda yashiringan. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga ustama ravishda

qo'yiladi. ... Egri soliqlar tarkibiga QQS, aktsiz solig'i, bojxona boji, er ostidan foydalanish soliqlari kiradi"⁴.

B.Toshmurodova soliq yuki va uning taqsimlanishga ta'siri jihatidan soliqlarni to'rt guruhga bo'lib o'rganish mumkin, deb hisoblaydi va ularni quyidagicha guruhlaydi:

- egri soliqlar: QQS, aktsiz va bojxona bojlari;
- daromad (foyda) solig'i;
- korxona ixtiyorida qoladigan sof foydadan to'lanadigan soliqlar;
- davr xarajatlari tarkibiga kiritiladigan soliqlar va majburiy ajratmalar⁵.

Demak, tahlillarimizdan xulosa qilishimiz mumkinki, to'g'ri soliqlarni to'g'ridan to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydilar, ya'ni soliqning huquqiy va haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs hisoblanadi. Egri soliqlarning huquqiy to'lovchisi tovarlarni realizatsiya qiluvchilar, ishlarni bajaruvchilar va xizmatlar ko'rsatuvchilar, haqiqiy to'lovchisi iste'molchilar hisoblanadi.

Respublikamizda amal qilayotgan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar hozirgi kunda yalpi ichki mahsulotning deyarli 1/3 qismini taqsimlab, budjetga jalb etadi va u orqali davlatning ijtimoiy zaruriy xarajatlarini moliyalashtirishga yo'naltiriladi. So'ngi yillarda to'g'ri soliqlarning salmog'i yalpi ichki mahsulot tarkibida bir oz kamayib, egri soliqlar salmog'i oshgan. Egri soliqlar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik sub'ektining investitsion faoliyatini susayishiga olib kelmaydi. To'g'ri soliqlar salmog'i YaIM qiymatida pasayishi korxonalarning moddiy-texnikaviy bazasini kengayishiga, qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishiga imkon yaratadi.

Respublikamiz soliq tizimida amal qilayotgan soliqlarni mohiyati, ularni hisoblash va budjetga to'lash tartibiga ko'ra to'g'ri va egri soliqlarga ajratib, ularni quyidagi rasm orqali yanada yaqqolroq ifodalashimiz mumkin.

Respublikamizda so'nggi yillarda olib borilayotgan soliq siyosatida to'g'ri soliqlardan ko'ra egri soliqlarga ko'proq e'tibor berilmoqda. Egri soliqlarning

⁴ Yahyoev Q. Soliqqa tortish nazariyasi va amaliyoti. – T.: G'afur G'ulom, 2008. - 32-33 b.

⁵ Toshmurodova B. Soliqlar vositasida iqtisodiyotni boshqarish mexanizmi. Monografiya – T.: Yangi asr avlodi, - 2009. - 56 b.

muhim xususiyatlaridan biri, ular xo'jalik sub'ektlarining moliya-xo'jalik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmasligidadir. Ayniqsa, o'tish davrida to'g'ri soliqlarning ob'ektini muayyan darajada kamligi va davlat budjetiga zarur mablag'larni to'g'ri soliqlar ta'minlab bera olmasligi egri soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratishni taqozo etadi. Ularning 4-5 ta turi qo'llanilsada, davlat budjeti daromadlarini asosiy qismini shakllantirish imkoniyatini beradi.

Qayd etilganidek, egri soliqlar davlat budjeti daromadlarining hal kiluvchi qismini tashkil etadi. Davlat budjeti daromadlarida egri soliqlarning salmog'ini oshirish, ayniqsa, qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjet daromadlaridagi barqarorligini ta'minlash lozim. Bundan tashqari, qo'shilgan qiymat solig'ini undirishda soliqni oldindan undirish holatlariga yo'l qo'ymaslik lozim.

Buni shunday izohlash mumkinki, qo'shilgan qiymat solig'ida soliqning budjetga to'lanishi ishlab chiqarilgan mahsulot sotilishidan oldingi davrga to'g'ri kelmokda. Bu o'z navbatida, korxonaning moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, korxonaning investitsion faoliyatini qisqartiradi. Ya'ni, soddarok kilib aytadigan bo'lsak, mavjud bo'lmagan daromad uchun soliq olinadi. Bu o'z-o'zidan milliy ishlab chikarishga salbiy ta'sir ko'rsatadi va kelajakda korxonalar tomonidan davlat budjetiga to'lanadigan soliqlarning qisqarishiga va natijada, budjet daromadlarining kamayishiga olib keladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishda soliqlarning o'rnini oshirishga ob'ektiv zarurat tug'iladi. Bunda yuqori stavkali egri soliqlardan kengroq foydalaniladi va o'tish davrining dastlabki vaqtlarida monopol ahamiyatga ega bo'lgan ishlab chiqaruvchilarning bozordagi munosabatlari birmuncha tartiblanishiga erishiladi. Shuningdek, bu vaqtda davlat iqtisodiyotni tartiblash siyosatida to'g'ri soliqlardan ham unumli foydalanadi. Yuqori soliqqa tortish tendentsiyasiga amal qilinishi, to'g'ri qo'llanilgan soliq siyosati bo'lib, u quyidagi sabablarga ega:

- yuqori soliqqa tortish siyosati orqali budjetga ko'proq pul tushumlarini jalb etishga erishiladi;

- bozorda mahsulotga sun'iy talabning mavjudligidan foydalangan korxonalarning o'z mahsulotlari tannarxini uning to'liq tannarxidan bir necha marta ortiq miqdorda o'rnatgan holda sotishi hisobiga iqtisodiyotda tabiiy inflyatsiya jarayonini sun'iy oshirilishi iqtisodiyotga salbiy ta'sir etadi, vaholangki, davlat tomonidan antiinflyatsion siyosatni yuritish ham muayyan miqdorda budjetdan pul mablag'larining harajat qilinishini taqazo etadi;

- ayrim turdagi mahsulotlar bo'yicha aktsiz solig'i stavkalarining birmuncha yuqori belgilanish hisobiga mahsulotlarning chetga tashib ketilishi oldi olinadi, qolaversa, chetdan mahsulotlarning import qilinishdan budjet daromadlari muayyan darajada shakllantiriladi.

Iqtisodiyotni soliqar vositasida tartibga solishda egri soliqlarni budjetga undirishning quyidagi afzalliklari mavjud. Birinchidan, egri soliqar orqali xo'jalik sub'ektlaridan ko'proq soliq undirish imkoniyatining mavjudligi moliyaviy resurslar boshqariladi. Yuqori daromad olayotgan yoki bozorda muayyan darajada mavqega ega bo'lgan soliq to'lovchilarning moliyaviy resursining bir qismi markazlashgan pul fondiga olinadi va u boshqalarga (jamiyat uchun muhim bo'lgan ishlab chiqaruvchiga) dotatsiya, sanatsiyalash sifatida o'tkazilib, iqtisodiyot sub'ektlarining amal qilish holati va ularning tarkibi tartibga solish imkoniyati tug'iladi.

Ikkinchidan, egri soliqlar orqali davlat iqtisodiyotga makro va mikro darajada aralashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Makrodarajada tartiblashda asosan aktsiz solig'i va bojxona boji muhim rol o'ynaydi. Aktsiz solig'i va bojxona boji orqali davlat birinchidan, iste'mol tarkibiga ta'sir etadi, ikkinchidan kapital oqimining yo'nalishiga ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'ladi, uchinchidan, milliy iqtisodiyotda faoliyat ko'rsatuvchi ichki tovar ishlab chiqaruvchilarni chetdan mahsulotlarning suqilib kirishidan asraydi.

Uchinchidan, egri soliqlar orqali milliy bozorda ortiqchalik darajasida bo'lgan tovarlarni ishlab chiqaruvchilarni direktiv ko'rsatmalar bilan emas, balki iqtisodiy ta'sir (majbur) etish orqali kapitalni bu sohadan boshqa sohaga o'tkazishni hamda yangidan ish boshlayotgan tadbirkorlik sub'ektlarini bu turdagi

faoliyat bilan emas jamiyat uchun muhimroq va bozor uchun kamyob bo'lgan mahsulot ishlab chiqarishni yohud faoliyat bilan shug'ullanishga yo'nalish beriladi, pirovardida davlat tomonidan kapitalning oqimini muvofiqlashtirish va tartibga solish siyosati amalda realizatsiya etilishi oqibatida iqtisodiyotga ijobiy ta'sir etish imkoniyati tug'iladi.

To'rtinchidan, davlatning makrodarajadagi ta'sir vositasi sifatida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni muvofiqlashtirishda ham muhim rol o'ynaydi. Bu umumdavlat soliqlarini budjet tizimining turli pog'onalari o'rtasida qayta taqsimlanishida ko'rish mumkin. Ma'lumki, davlatning soliq-budjet siyosatidagi asosiy muhim yo'nalishlaridan biri budjetlararo munosabatlarni iqtisodiy jihatdan tartibga solish hisoblanadi. Bu jarayon esa quyi budjet bo'g'inlarining biriktirilgan daromad manbalarining etarli emasligini e'tiborga olganda o'zaro hisob-kitoblar hamda umumdavlat soliqlarining ayrim turlari bo'yicha ularning bir qismi o'zlariga qaytarilishi tarzida ta'minlanadi.

Egri soliqlar yirik soliq tushumlarini ham amaliy, ham barqaror ravishda olish imkoniyatlarini beruvchi, budjetga daromadni jalb qilishning eng qulay bo'lgan shakli bo'lishi bilan birga, ularda iqtisodiyotga ta'sir eta olish, ya'ni u yoki bu yo'nalishda ishlab chiqarishni rag'batlantirish yoki iste'molni tartibga solish imkoniyatlari ham mujassamlashgandir. Ushbu mexanizmdan amalda foydalanishda milliy iqtisodiyot xususiyatlarini hisobga olish hamda tadbqiq qilish oqibatlarini kompleks tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

1.3. Budjet daromadlarini shakllantirishda egri soliqlarning o'rni va ahamiyati

Ma'lumki, davlat o'z vazifalarini bajarish jarayonida bir qator xarajatlar qilishi zarur. Bu xarajatlar eng avvalo, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun turli sohalarga investitsiya qilish uchun mo'ljallangan, aholining yashash darajasini ko'tarishga va ijtimoiy vazifalarni bajarishga qaratilgan, davlatning boshqarish, mudofaani ta'minlash kabi aniq maqsadlarga yo'naltirilgan

xarajatlardan iborat. Bu xarajatlarning barchasi davlat budjetidan moliyalashtiriladi.

Davlat budjeti umumdavlat pul mablag'lari fondining iqtisodiy ko'rinishida tashkil topishining asosi bo'lib, jamiyatning umumiy pul mablag'lari fondlari tizimida asosiy o'rinni egallaydi. Bundan tashqari u ishlab chiqarishning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib, uning mazmuni va tarkibini aniqlaydi hamda ishlab chiqarish rivojlanishidagi ijtimoiy ehtiyojlarni ta'minlashga zamin yaratadi.

Respublikamizning bozor iqtisodiyotiga o'tishi davlat budjeti daromadlarini shakllantirish shakli, miqdori va o'zlashtirish tartibini tubdan o'zgartirishni taqazo etdi. Buning natijasida budjet daromadlarini shakllantirish tizimida ham keng ko'lamdagi islohotlar amalga oshirildi. Shu o'rinda davlat budjeti daromadlarni shakllantirishning zarurligi haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti, uning daromad va xarajatlari boshqa iqtisodiy kategoriyalar: soliq, narx, kredit, foyda, tannarx, qiymat va hakazolar bilan birgalikda turli munosabatlarga kirishar ekan, ular ustidan moliyaviy nazoratni amalga oshiradi.

Demak, bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning zarurati yuqorida qayd etilgan xarajatlarni moliyalashtirish ahamiyatidan kelib chiqadi. Ushbu xarajatlarni qanday tartibda va qanday manbalardan moliyalashtirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bozor iqtisodiyoti sharoitida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Zero, xarajatlarni moliyalashtirish manbalarining to'g'ri tashkil etilishi davlat budjeti daromadlarini doimiy va muntazam moliyaviy resurslar bilan ta'minlashga, shuningdek xo'jalik sub'ektlarining tadbirkorlik faoliyatini cheklab qo'ymasligiga olib kelib, mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etadi. Shu o'rinda respublika davlat budjeti xarajatlarini moliyalashtirish manbalari haqida to'xtalamiz.

O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi asosan davlat budjeti daromadlari:

- soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar;

- davlat aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan olingan daromadlar;
- meros, hadya huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;
- yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushadigan qaytarilmaydigan pul tushumlari;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi⁶.

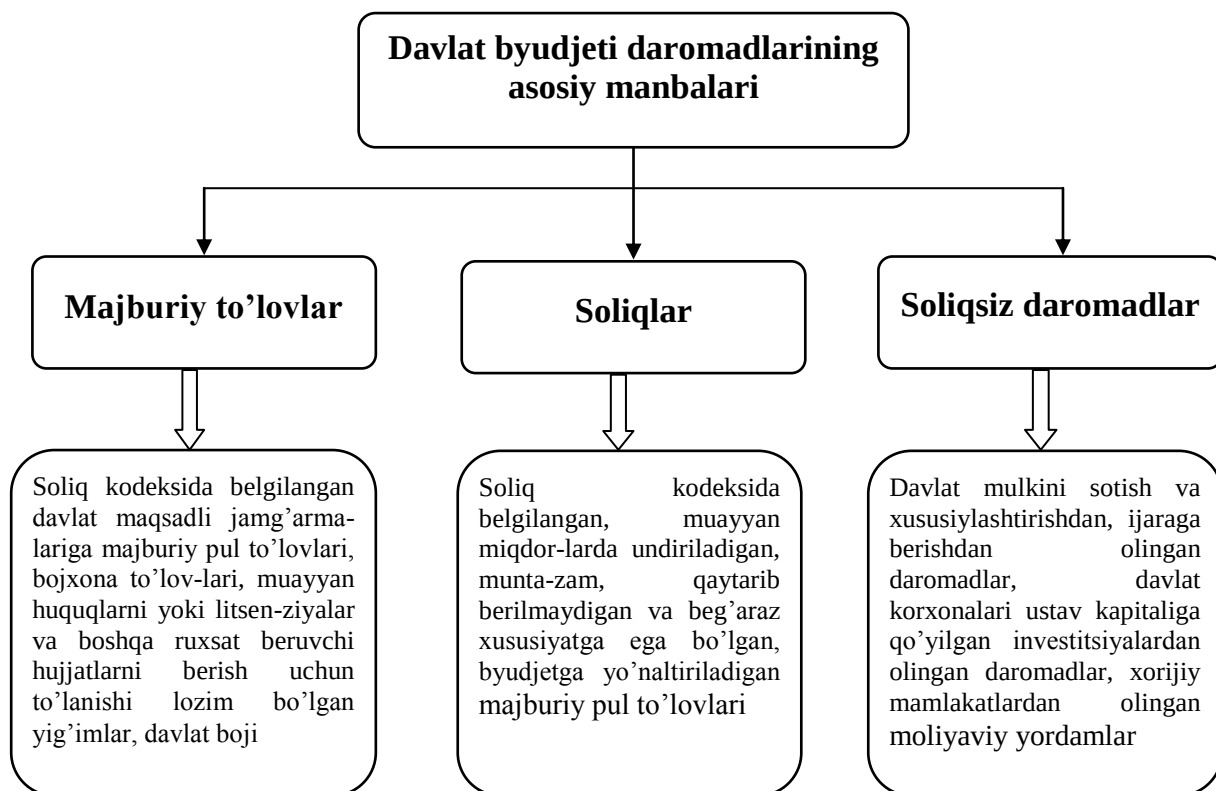
O'zbekiston Respublikasining davlat budjeti quyidagi darajadagi budjetlardan iborat:

1. O'zbekiston Respublikasining respublika budjeti;
2. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlari⁷.

Byudjet darajalarining har biriga muayyan daromad manbalari biriktirilgan. Jumladan, respublika budjeti daromatlari: umumdavlat soliqlari, bojxona bojlari, qo'shimcha foyda solig'i, mahsulot taqsimotiga oid bitimlar bo'yicha foyda keltiradigan mahsulotdagi davlat ulushi va boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromatlari belgilangan normativlarga muvofiq umumdavlat soliqlari, mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan tushgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, bozorlardan tushadigan daromadlar va boshqa daromadlar hisobidan shakllantiriladi.

⁶ www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 52-I-son).

⁷ www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 52-I-son).

1-rasm. Davlat budjeti daromadlarining asosiy manbalari⁸

Demak, soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning asosiy va muhim manbai hisoblanadi. Shu bois, hamma vaqt soliqlarga e'tiborsiz qaralmagan va shu vaqtga qadar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning soliqlardan boshqa samarali vositalari qo'llanilmagan.

Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalashning ustuvor vazifalari iqtisodiyotni erkinlashtirish, davlatning boshqaruvchilik funksiyasini qisqartirish va uning iqtisodiyotga aralashuvini cheklashdan iborat. Shu bilan birga milliy ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish, budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash, budjet kamomadiga yo'l qo'ymaslik muhim ustuvor vazifalar qatoriga kiradi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun, avvalo, soliqlar orqali iqtisodiyotni boshqarish mexanizmini to'g'ri, oqilona ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish lozim. Bu borada Prezident I.A.Karimovning "Soliq siyosatini takomillashtirish

⁸ www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013 y., 52-I-son).

iqtisodiyotni barqarorlashtirishga va moliyaviy ahvolni mustahkamlashga oid muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida soliqlar iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda eng muhim boshqaruvchi omili bo'lib qoladi"⁹ degan fikrlarini yodda tutmoq lozim.

Darhaqiqat, soliq tizimi islohot jarayonining tarkibiy qismi, uning ichki harakatlantiruvchi omili bo'lgani holda, iqtisodiy islohot maqsadlariga eng ko'p darajada muvofiq kelishi shart.

Respublikamizda soliqlar davlat budjeti daromadlarining asosiy qismini shakllantirmoqda. Byudjet daromadlarining tarkibi, budjetga mablag'larning yo'naltirilishi xo'jalik yuritish tizimlari va usullariga, shuningdek, jamiyat tomonidan hal qilinadigan iqtisodiy vazifalarga bog'liq. Soliqlar davlat budjeti daromadlari tarkibining asosini tashkil qilgani holda, davlatning o'z vazifalarini amalga oshirishning moliyaviy asosi bo'lib hisoblanadi.

So'nggi yillarda respublikamiz soliq tizimiga alohida e'tibor qaratilib, uni davr talabiga mos ravishda takomillashtirib kelinmoqda. Zero, rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma'lumki soliq tizimi to'g'ri tashkil qilingan bo'lsa iqtisodiyot rivojlanishiga ijobiy, aks holda salbiy ta'sir etadi. Hozirgi vaqtda bozor iqtisodiyoti amal qilayotgan rivojlangan mamlakatlar davlat budjeti daromadlarining 80-90 foizi soliqlar hisobiga shakllantirilmoqda.

Mamlakatimiz soliq tizimi o'zining tarkibi, tuzilishi va tamoyillari bilan jahon soliq tizimi amaliyotiga ancha yaqin turadi. Soliq tizimi turli xil soliq turlaridan foydalanishni, ular o'z navbatida daromad manbalari va shakllariga bog'liq.

Jahon va respublikamiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirish amaliyotida samarali qo'llanilib kelinayotgan bir guruh soliqlar borki, ularni undirish samaradorligi boshqalaridan ko'ra ancha yuqoridir. Ular adabiyotlarda va amaliyotda egri (bilvosita) soliqlar deb ataladi. Egri soliqlarning asosiy funktsiyasi davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdan iborat bo'lib, ularning fiskallik darajasi ancha yuqori. Shuningdek, egri soliqlarning fiskalligi yuqori

⁹ Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. –T.: O'zbekiston, 1998. – 358 b.

bo'lishi bilan birga, iqtisodiyotni tartibga solish va milliy bozorni rivojlantirishda ularning ahamiyati katta. Egri soliqlar vositasida mamlkataning tashqi iqtisodiy faoliyati ham tartibga solinadi.

Egri soliqlar deyarli soliqlar to'lovchilarning moliyaviy faoliyatiga ta'sir ko'rsatmaydi va to'lovchilarga soliq yuki tushmaydi. Soliq yuki egri soliq o'rnatilgan tovarlar (ish, xizmat) ni iste'mol qiluvchilarga tushadi.

Rivojlangan davlatlar budjeti daromadlari tarkibida egri soliqlar salmog'i past darajada bo'lib, rivojlanayotgan mamlakatlarda ularning ulushi ancha yuqori. Respublikamiz ham rivojlanayotgan davlat hisoblanganligi bois, egri soliqlar davlat budjetida etakchi o'rinni egallaydi.

Egri soliqlar budjet daromadlarini shakllantirishda asosiy soliqlardan hisoblanib, eng yuqori soliq tushumlari ushbu soliqlardan hissasiga to'g'ri keladi. So'nggi yillarda respublikamizda qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i davlat budjeti daromadlarining 50 foizidan ortig'ini shakllantiradi. Shu o'rinda egri soliqlarning davlat budjet daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

2-jadval ma'lumotlarining tahlili ko'rsatmoqdaki, davlat budjeti daromadlari tarkibida QQS va aktsiz solig'ining ulushi yuqori.

Tahlillar ko'rsatmoqdaki, respublikamiz davlat budjeti soliqli daromadlarining umumiy summasi yildan-yilga o'sib bormoqda, ya'ni 2012 yilda 21295,7 mlrd.so'mni, 2013 yilda 26223,0 mlrd.so'mni tashkil etgani holda, 2014 yilda 30160,8 mlrd.so'mni tashkil etgan.

**O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti soliqli daromadlari
tarkibida egri soliqlarning ahamiyati (2012-2014 yillar)¹⁰**

	2012 yil		2013 yil		2014 yil	
	mlrd.so'm	foiz	mlrd.so'm	foiz	mlrd.so'm	foiz
1. To'g'ri soliqlar	5414,2	25,4	6353,7	24,2	7790,4	25,8
1.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i	1001,1	4,7	1038,8	4,0	1302,3	4,3
1.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratma	645,9	3,0	832,6	3,2	989,9	3,3
1.3. Yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratma	588,2	2,8	755,0	2,9	911,6	3,0
1.4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	2301,8	10,8	2717,3	10,4	3313,9	11,0
1.5. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan qat'iy soliq	317,3	1,5	415,6	1,6	505,0	1,7
1.6. Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	559,9	2,6	534,4	2,0	767,8	2,5
2. Egri soliqlar	10434,5	49,0	13398,6	51,1	15618,2	51,8
2.1. Qo'shilgan qiymat solig'i	5966,6	28,0	7552,5	28,8	9123,1	30,2
2.2. Aktsiz solig'i	3175,9	14,9	4168,3	15,9	4506,0	14,9
2.3. Bojxona boji	759,7	3,6	1007,4	3,8	1142,0	3,8
2.4. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq	532,4	2,5	670,5	2,6	847,1	2,8
3. Mol-mulk solig'i va resurs to'lovlari	3312,5	15,6	3888,2	14,8	4521,4	15,0
3.1. Mol-mulk solig'i	736,1	3,5	1011,6	3,9	1135,0	3,8
3.2. Er solig'i	486,3	2,3	583,4	2,2	665,2	2,2
3.3. Er qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	2016,3	9,5	2190,9	8,4	2595,8	8,6
3.4. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	73,9	0,3	102,4	0,4	125,4	0,4
4. Boshqa daromadlar	2134,4	10,0	2582,5	9,9	2230,8	7,4
JAMI SOLIQLI DAROMADLAR	21295,7	100,0	26223,0	100,0	30160,8	100,0

Egri soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular summasining ham yildan yilga o'sib borishi bilan birga, jami daromadlar tarkibidagi ulushining ham ortib borishi kuzatilgan.

Egri soliqlar 2012 yilda 10434,5 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 49,0 foizni, 2013 yilda 13398,6 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 51,1 foizni tashkil etgani holda, 2014 yilda 15618,2 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 51,8 foizni

¹⁰ www.mf.uz – ma'lumotlari asosida hisoblandi.

tashkil etgan. Egri soliqlarning jami soliqlar tarkibidagi ahamiyatini yillar bo'yicha o'sishi kuzatilgan.

Demak, egri soliqlar respublikamiz davlat budjeti solikli daromadlarining yarmidan ortiq qismini tashkil etmoqda. Ularning bu darajada davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatining yuqoriligi mazkur guruh soliqlarining iqtisodiyotdagi soliq yuki darajasidagi ahamiyatining yuqoriligi bilan ifodalanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i egri soliqlar tarkibida muhim ahamiyatga ega bo'lib, u budjet daromadlarida 2012 yilda 5966,6 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 28,0 foizni, 2013 yilda 7552,5 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 28,8 foizni tashkil etgani holda, 2014 yilda 9123,1 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 30,2 foizni tashkil etgan.

Egri soliqlar tarkibida aktsiz solig'i ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning budjet daromadlari tarkibidagi ulushi 2012 yilda 3175,9 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 14,9 foizni, 2013 yilda 4168,3 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 15,9 foizni tashkil etgani holda, 2014 yilda 4506,0 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 14,9 foizni tashkil etgan.

Bojxona bojining budjet daromadlaridagi ulushi 2012 yilda 3,6 foizni tashkil etgani holda, 2013-2014 yillarda 3,8 foizni tashkil etgan.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasi 2012 yilda 532,4 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 2,5 foizni, 2013 yilda 670,5 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 2,6 foizni tashkil etgani holda, 2014 yilda 847,1 mlrd.so'mni yoki jamiga nisbatan 2,8 foizni tashkil etgan.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasi va uning davlat budjeti daromadlari tarkibidagi ulushining muntazam ortib borishiga asosiy sabab, inflyatsiya darajasini e'tiborga olgan holda yillar davomida uning stavkasini oshirilishi bilan birga, 2013 yildan e'tiboran jismoniy shaxslar bilan birga yuridik shaxslar ham mazkur soliqni to'lay boshlaganligidir.

Davlat budjeti daromadlari tarkibida egri soliqlarning nisbatan yuqoriligi, to'g'ri soliqlarning nisbatan pastligi bilan ifodalanadi. To'g'ri soliqlar bo'yicha ishlab chiqaruvchilarga soliqlardan imtiyozlarning bir qadar ko'pligini ko'rsatadi. Lekin, so'nggi yillarda davlat budjeti daromadlarida egri soliqlar salmog'i barqarorlashmoqda.

3-jadval

Egri soliqlarning tarkibi va tuzilishini tahlili¹¹

	2012 yil		2013 yil		2014 yil	
	mlrd.so'm	foiz	mlrd.so'm	foiz	mlrd.so'm	foiz
Egri soliqlar	10434,5	100,0	13398,6	100,0	15618,2	100,0
1. Qo'shilgan qiymat solig'i	5966,6	57,2	7552,5	56,4	9123,1	58,4
2. Aktsiz solig'i	3175,9	30,4	4168,3	31,1	4506,0	28,9
3. Bojxona boji	759,7	7,3	1007,4	7,5	1142,0	7,3
4. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq	532,4	5,1	670,5	5,0	847,1	5,4

3-jadval ma'lumotlarining tahlili ko'rsatmoqdaki, 2012-2014 yillarda respublikamizda egri soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'ining ulushi yuqori hisoblanadi. Egri soliqlarning 2012 yilda 57,2 foizi, 2013 yilda 56,4 foizi, 2014 yilda 58,4 foizi qo'shilgan qiymat solig'i hissasiga to'g'ri kelmoqda.

Aktsiz solig'ining egri soliqlar tarkibidagi ulushi 2012 yilda 30,4 foizni, 2013 yilda 31,1 foizni, 2014 yilda 28,9 foizni tashkil etgan.

Bojxona bojining egri soliqlar tarkibidagi ulushi 2012 yilda 7,3 foizni, 2013 yilda 7,5 foizni, 2014 yilda 7,3 foizni tashkil etgan.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning egri soliqlar tarkibidagi ulushi 2012 yilda 5,1 foizni, 2013 yilda 5,0 foizni, 2014 yilda 5,4 foizni tashkil etgan.

¹¹ www.mf.uz – ma'lumotlari asosida hisoblandi.

Tahlillar ko'rsatmoqdaki, qo'shilgan qiymat solig'i respublikamiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi asosiy manba hisoblanadi. Uning egri soliqlar tarkibidagi ahamiyati ham ancha yuqori.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, egri soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i respublikamiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi asosiy manba hisoblanadi. Shu bois, egri soliqlarning iqtisodiy mohiyati va xususiyatlarini, ularni budjetga undirishning nazariy jihatlarini atroflicha o'rganish malakaviy ish oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2-BOB. EGRI SOLIQLARNI BUDJETGA UNDIRISH TARTIBINI TAHLILI (Mirobod tumani ma'lumotlari misolida)

2.1. Qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjetga undirish tartibini tahlili

Ma'lumki, qo'shilgan qiymat solig'i O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan tovar (ish, xizmat)lar hamda uning hududiga import qilinadigan tovar (ish, xizmat)lar uchun qo'llaniladi. Respublikada ishlab chiqariladigan tovar (ish, xizmat)lar, shuningdek uning hududiga import qilinadigan ish va xizmatlar uchun qo'shilgan qiymat solig'ini undirish Davlat soliq xizmati organlari zimmasiga, respublika hududiga import qilinadigan tovarlar uchun Davlat bojxona xizmati organlari zimmasiga yuklatilgan.

Tahlillar ko'rsatmoqdaki, egri soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i asosiy o'rinni egallaydi. Shu bois, egri soliqlarni budjetga undirish tartibini tahlil qilishda qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjetga undirish tartibiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Aktsiz solig'i ham ikkita yunalishda, ya'ni respublikada yuridik shaxslar tomonidan ishlab chiqariladigan aktsiz osti tovarlaridan hamda respublika hududiga yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan olib kirilayotgan (import qilinayotgan) tovarlardan undiriladi. Yuridik shaxslar tomonidan ishlab chiqariladigan aktsiz osti tovarlaridan aktsiz solig'ini undirish Davlat soliq xizmati organlari zimmasiga, respublika hududiga yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan tovarlardan aktsiz solig'ini undirish Davlat bojxona xizmati organlari zimmasiga yuklatilgan.

Egri soliqlarni budjetga undirish tartibini tahlil qilishda, ularni muayyan hudud soliq tushumlari tarkibidagi ahamiyatini tahlil qilish lozim. Mirobod tumani mamlakatimizning rivojlangan hududlaridan biri bo'lib, unda respublikamiz soliq qonunchiligidagi barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar undiriladi.

4-jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, Mirobod tumanida undiriladigan soliqlar 2012 yilda 216589,3 mln.so'mni, 2013 yilda 304921,0 mln.so'mni, 2014 yilda 384735,6 mln.so'mni tashkil etgan. Tumanda undiriladigan soliqlar tarkibida to'g'ri soliqlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, 2012-2014 yillarda jami soliq tushumlarining 51,0; 47,8 va 34,9 foizni tashkil etgani holda, ular ulushining kamayishi kuzatilgan.

4-jadval

Mirobod tumani bo'yicha soliq tushumlari tarkibi va tuzilishi¹²

	2012 yil		2013 yil		2014 yil	
	mln.so'm	foiz	mln.so'm	foiz	mln.so'm	foiz
1.To'g'ri soliqlar	110378	51,0	145661,37	47,8	134359,2	34,9
1.1. Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i	22305,1	10,3	25932,77	8,5	16254,5	4,2
1.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratma	22194,4	10,2	36175	11,9	23321,6	6,1
1.3. Yagona soliq to'lovidan davlat budjetiga ajratma	16999,7	7,8	24077	7,9	30377,1	7,9
1.4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va qat'iy soliq	39760,9	18,4	47837,9	15,7	56375,0	14,7
1.5. Obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i	9117,9	4,2	11638,7	3,8	8031,0	2,1
2. Egri soliqlar	75118,9	34,7	103254,5	33,9	180768,7	47,0
2.1. Qo'shilgan qiymat solig'i	64049,4	29,6	89260,4	29,3	95163,9	24,7
2.2. Aktsiz solig'i	2185,7	1,0	3641,9	1,2	68961,9	17,9
2.3. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq	8883,8	4,1	10352,2	3,4	16642,9	4,3
3. Mol-mulk solig'i va resurs to'lovlari	9172,6	4,2	11654,6	3,8	24698,0	6,4
3.1. Mol-mulk solig'i	5166,7	2,4	6887,1	2,3	12338,9	3,2
3.2. Er solig'i	3947,2	1,8	4655,8	1,5	11803,5	3,1
3.3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	58,7	0,03	111,7	0,04	555,6	0,1
4. Boshqa daromadlar	21919,8	10,1	44350,5	14,5	44909,7	11,7
JAMI SOLIQ TUSHUMLARI	216589,3	100,0	304921,0	100,0	384735,6	100,0

Egri soliqlarning jami soliq tushumlaridagi ulushi ushbu yillarda 34,7; 33,9 va 47,0 foizini tashkil etgan.

Mol-mulk solig'i va resurs soliqlarining ulushi 4,2; 3,8 va 6,4 foizni tashkil etgan.

Tahlillar ko'rsatmoqdaki, Mirobod tumani bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini jami soliq tushumlari tarkibidagi ahamiyati yuqori bo'lib, 2012 yilda

¹² Toshkent shahar Mirobod tuman DSI ma'lumotlari.

jami soliq tushumlarining 29,6 foizini, 2013 yilda 29,3 foizini, 2014 yilda 24,7 foizini tashkil etgan va yillar bo'yicha bir qadar kamaygan.

Aktsiz solig'ini jami soliq tushumlari tarkibidagi ahamiyati unchalik yuqori emas, jumladan, 2012 yilda jami soliq tushumlarining 1,0 foizini, 2013 yilda 1,2 foizini, 2014 yilda 17,9 foizini tashkil etgan va 2013 yilda keskin o'sishi kuzatilgan. Bunga asosiy sabab tumanda 2014 yilda aktsiz solig'i qo'llaniladigan ishlab chiqarish korxonalarining tashkil etilganligidir. 2014 yilda aktsiz solig'i bo'yicha tushumning 95 foizga yaqini alkogol mahsulotlari hissasiga to'g'ri kelmoqda¹³.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni jami soliq tushumlari tarkibidagi ahamiyati unchalik yuqori emas, jumladan, 2012 yilda jami soliq tushumlarining 4,1 foizini, 2013 yilda 3,4 foizini, 2014 yilda 4,3 foizini tashkil etgan va tahlil qilinayotgan yillarda keskin o'zgarishi kuzatilmagan.

Ma'lumki, bugungi kunda soliqlar bilan bevosita bog'liq bo'lmasada, balki bilvosita bog'liq bo'lgan muammolardan biri mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirish bilan bog'liq muammolar hisoblanadi. Undiriladiga soliqlar turli budjet bo'g'inlari o'rtasida taqsimlanadi.

5-jadval

**Mirobod tumani bo'yicha soliq tushumlarining
turli budjetlar o'rtasida taqsimlanishi¹⁴**

Ko'rsatkichlar	2012 yil	2013 yil	2014 yil
Jami soliq tushumlari	100,0	100,0	100,0
<i>shundan:</i>			
Respublika budjetiga	73,1	74,4	77,5
Shahar budjetiga	14,3	11,2	9,3
Tuman budjetiga	12,7	14,4	13,2

Keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, Mirobod tumani bo'yicha soliq tushumlarining turli budjetlarga taqsimlanishiga ko'ra, tumanda

¹³ Toshkent shahar Mirobod tuman DSI ma'lumotlari.

¹⁴ Toshkent shahar Mirobod tumani DSI ma'lumotlari.

undiriladigan soliqlarning asosiy qismi respublika budjetiga yo'naltiriladi. Jumladan, 2012 yilda jami tushumlarning 73,1 foizi, 2013 yilda 74,4 foizi, 2014 yilda 77,5 foizi respublika budjetiga, ushbu yillarda 14,3; 11,2 va 9,3 foizi shahar budjetiga tushgan. Tuman budjetiga esa jami soliq tushumlarining 2012 yilda 12,7 foizi, 2013 yilda 14,4 foizi, 2014 yilda 13,2 foizi kelib tushgan.

Respublikamizda mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirishni takomillashtirishda, birinchi navbatda hal qilinishi lozim bo'lgan masala hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash hisoblanadi.

Respublikamizda amal qilayotgan qo'shilgan qiymat solig'ining davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi va egri soliqlar tarkibidagi ahamiyatining tahlili ko'rsatmoqdaki, u respublikamiz soliq tizimida eng fiskal ahamiyatga ega bo'lgan soliq turi hisoblanadi.

Respublikamizda qo'shilgan qiymat solig'ining 20 foizli va nolli stavkalari qo'llanib kelinmoqda. 2015 yil uchun qo'shilgan qiymat solig'ining 20 foizdagi stavkasi saqlab qolindi¹⁵.

Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilar quyidagilardir:

- 1) soliq solinadigan oborotlarga ega bo'lgan yuridik shaxslar;
- 2) Soliq kodeksiga muvofiq zimmasiga O'zbekiston Respublikasi norezidentlari tomonidan amalga oshirilayotgan soliq solinadigan oborotlar uchun qo'shilgan qiymat solig'i to'lash bo'yicha majburiyat yuklatiladigan yuridik shaxslar;
- 3) tovarlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar;
- 4) oddiy shirkat soliq solinadigan oborotlarni amalga oshirayotganda zimmasiga uning ishlarini yuritish yuklatilgan (ishonchli shaxs) oddiy shirkat shartnomasining sherigi (ishtirokchisi)¹⁶.

Qo'shilgan qiymat solig'ini notijorat tashkilotlari va soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar to'lamaydilar.

¹⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2270-sonli Qarori (2014 yil 4 dekabr).

¹⁶ www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasining Solq kodeksi. (O'R QHT, 2007 y., 52 (I)-son).

Soliq solish ob'ekti quyidagilardir:

- soliq solinadigan oborot;
- soliq solinadigan import.

Soliq solinadigan baza realizatsiya qilinayotgan tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) qiymati asosida, unga qo'shilgan qiymat solig'ini kiritmagan holda belgilanadi.

Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar realizatsiya qilingan taqdirda, soliq solinadigan baza qo'shilgan qiymat solig'i summasini ham o'z ichiga oladigan, ularning realizatsiya qilish narxi bilan qoldiq qiymati o'rtasidagi ijobiy farq sifatida belgilanadi.

Respublikamiz soliq amaliyotida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha ikki turdagi imtiyozlar mavjud:

- 1) Sotilgan mahsulot (ish, xizmat) bo'yicha oborotni QQSdan ozod qilish;
- 2) Oborotlarga nisbatan "nol darajali stavka"ni qo'llash.

Soliq imtiyozining samaradorligi mahsulot (ish, xizmat) bo'yicha oborotni qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilish erkin (kelishilgan) narxga QQS tarif summasini kiritmaslikni ham anglatadi. Bunda, QQSdan ozod qilingan tayyor mahsulotni ishlab chiqarish uchun mo'ljallab sotib olingan material resurslar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha soliq summasi ishlab chiqarish xarajatlari, davr xarajatlari yoki mahsulotlarning xarid narxiga kiritiladi. Ushbu mexanizm hisobga olinsa, quyidagi vaziyat yuzaga keladi, ya'ni mahsulot (ish, xizmat) qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinganda shunga muvofiq uning bahosida "20 foizlik pasayish" ro'y bermaydi.

Soliq kodeksining 38-bobiga muvofiq nol darajali stavka bo'yicha soliq solinadigan oborotga quyidagilar kiradi:

- tovarlarni eksport qilish;
- chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalarga rasmiy foydalanishi uchun realizatsiya qilinayotgan tovarlarga (ishlarga, xizmatlarga) soliq solish;

- “Bojxona hududida qayta ishlash” bojxona rejimiga joylashtirilgan tovarlarni qayta ishlash bo'yicha bajarilgan ishlarga, ko'rsatilgan xizmatlarga soliq solish”;

- xalqaro yo'nalishda tashishlarga soliq solish;

- aholiga ko'rsatilayotgan kommunal xizmatlarga soliq solish.

QQS bo'yicha nol darajali stavkani qo'llash xuddi ozod etilgandagi kabi sotish bo'yicha oborotning qo'shilgan qiymat solig'ini ustiga qo'shib hisoblamaslikni nazarda tutadi. Biroq, ozod etilishdan farqli ravishda, nol darajali stavkani qo'llagan korxona, nol darajali stavka bo'yicha soliqqa tortiladigan tayyor mahsulotni ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan sotib olingan material resurslar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha to'langan soliq summasini hisoblash (to'lov) uchun qabul qilish huquqiga ega.

Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasini aniqlashda tovarlar (ishlar, xizmatlar) oluvchi haqiqatda olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha to'lanishi lozim bo'lgan (to'langan) qo'shilgan qiymat solig'ining summasini hisobga olish huquqiga ega.

Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchi uchun hisobvara-q-faktura qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olish uchun asos bo'ladi. Hisobvara-q-faktura tovarlar (ishlar, xizmatlar) realizatsiya qilish oboroti amalga oshirilgan sanada yoziladi.

Soliq to'lovchilar kelib tushgan va taqdim etilgan hisobvara-q-fakturalar reestrini yuritishlari shart.

Soliq solinadigan oborotlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i soliq solinadigan baza va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yuqorida qayd etilganidek qo'shilgan qiymat solig'i 20 foizlik stavka bo'yicha to'lanadi. Qo'shilgan qiymat solig'i summasi belgilangan stavkalar asosida quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$Sqqs = Say \times S / 100; (1),$$

bunda: Sqqs - iste'molchilardan undiriladigan soliq summasi;

Say - soliqqa tortiladigan aylanma;

S - qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi.

Tovarlar (ishlar, xizmatlar) qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga olgan narxlar va tariflar bo'yicha sotilganida - soliq quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$Sqqs = Tq \times S / (S + 100); (2),$$

bunda: Tq - qo'shilgan qiymat solig'i ham hisobga olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) qiymati.

Byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i soliq solinadigan oborot bo'yicha hisoblab chiqarilgan soliq summasi bilan hisobga olinadigan soliq summasi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

QQS budjetga to'lanadigan = QQS hisoblangan – QQS hisobga olinadigan
(3)

Qo'shilgan qiymat solig'ining ushbu hisoblash usuli hisobvaraqlar bo'yicha hisobga kiritish deb ataladi va dunyo tajribasida eng ko'p qo'llaniladigan uchullardan biridir.

Tovarlarni import qilish bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ining summasi soliq solinadigan baza va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobda turgan joydagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan:

- qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchisi bo'lgan mikrofirmalar va kichik korxonalar tomonidan – yilning har choragida hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshirilgan muddatda;

- mikrofirmalar va kichik korxonalar jumlasiga kirmaydigan soliq to'lovchilar tomonidan – har oyda hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa – yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ining hisob-kitoblari bilan bir vaqtda soliq davri mobaynida olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) bo'yicha hisobvaraqa-fakturalar reestri taqdim etiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini budjetga to'lash qo'shilgan qiymat solig'i hisob-kitoblarini taqdim etish uchun belgilangan kundan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini budjetga to'lash bojxona rasmiylashtiruviga qadar yoki bojxona rasmiylashtiruvi vaqtida amalga oshiriladi.

Quyidagi jadvalda "AAA" OAJning 2014 yil uchun qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hisob-kitobini tahlil etamiz.

6-jadval

"AAA" OAJning 2014 yil uchun qo'shilgan qiymat solig'i hisob-kitobi¹⁷

Ko'rsatkichlar	Satr kodi	Summa (ming so'm)
1	2	3
Hisobot davrida hisobga olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) summasi (2-ilovaning 050-satri)	010	11665019,7
Avvalgi soliq davrida eksportga realizatsiya qilingan tovarlar bo'yicha tushum joriy soliq davrida kelib tushishi munosabati bilan hisobga olinadigan QQS summasi (3-ilovaning 050-satri)	020	
Hisobga olinadigan jami QQS summasi (010-satr + 020-satr)	030	11665020,0
Tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish oboroti bo'yicha QQS summasi (4-ilovaning 4-ustuni 010-satri)	040	41867306,2
Byudjetga to'lanishi (kamaytirilishi) lozim bo'lgan QQS summasi (040-satr – 030-satr), <i>shu jumladan:</i>	050	30202286,6
chorakning birinchi oyi oxiriga	0501	19391771,2
chorakning ikkinchi oyi oxiriga	0502	21522331,6
chorakning uchinchi oyi oxiriga	0503	30202286,6

Jadval ma'lumotlarining tahlili ko'rsatmoqdaki, "AAA" OAJ 2014 yil uchun hisobot davrida hisobga olinadigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi 11665019,7 ming so'mni tashkil etib, tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya

¹⁷ Korxonaning yillik hisobotlari.

qilish oboroti bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i summasi 41867306,2 ming so'mni tashkil etgan.

Ma'lumki, budgetga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi hisoblangan summadan hisobga olinadigan summa o'rtasidagi farqqa teng. Shu bois, korxonaning hisobot davridagi budgetga to'lashi lozim bo'lgan qo'shilgan qiymat solig'i summasi 30202286,6 ming so'mni tashkil etgan.

Ortib boruvchi yakun bo'yicha korxona chorakning birinchi oyi oxiriga 19391771,2 ming so'm, chorakning ikkinchi oyi oxiriga 21522331,6 ming so'm, chorakning uchinchi oyi oxiriga 30202286,6 ming so'm qo'shilgan qiymat solig'i to'lagan.

Aktsiz solig'i jahon amaliyotida xaridorgir tovarlar hamda zeb-ziynat buyumlariga nisbatan qo'llaniladi. Rivojlangan mamlakatlarda aktsiz solig'i soliq siyosatining tarkibiy qismi sifatida amal qilib, budget daromadlarini shakllantirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Mamlakatimizda amal qilinayotgan aktsiz solig'i umumiy tamoyillari jihatidan rivojlangan davlatlardagidan deyarli farq qilmaydi. Shuning bilan birga ayrim o'ziga xos jihatlari ham mavjud.

Aktsiz to'lanadigan tovarlar ro'yxati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori bilan tasdiqlanadi¹⁸. Respublikamizda ko'pgina rivojlangan davlatlardan farqli ravishda birinchi o'rinda inson hayoti uchun zarur bo'lgan ayrim tovarlarga ham aktsiz solig'i qo'llaniladi. Hozirgi kunga kelib bunday turdagi tovarlar soni keskin kamaytirilgan bo'lsada, paxta yog'i uchun haligacha saqlab qolingan.

Respublikamiz soliq amaliyotida mamlakatda ishlab chiqariladigan 14 ta yirik guruhdagi tovarlarga nisbatan (spirtli mahsulotlarning 4 turi, o'simlik (paxta) yog'i, sigaretalar, zargarlik buyumlari, "Jeneral Motors O'zbekiston" YoAJ ishlab chiqargan avtomobillar, kumushdan ishlangan oshxona anjomlari,

¹⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2270-sonli Qarori (2014 yil 4 dekabr).

qimmatbaho metallar, neft mahsulotlari, tabiiy gaz, paxta tolasi) qo'llanilsa, import qilinadigan tovarlarning 96 ta yirik guruhiga nisbatan qo'llaniladi.

Respublikamizda ishlab chiqariladigan aktsiz solig'i to'lanadigan tovarlar ro'yxati 1998-2015 yillarda quyidagi ko'rinishga ega.

7-jadval

**O'zbekiston Respublikasida aktsiz to'lanadigan
tovarlar ro'yxati¹⁹**

Yillar		O'zbekiston Respublikasida aktsiz to'lanadigan tovarlar soni
YILLAR	1998	19
	1999	25
	2000	27
	2001	27
	2002	27
	2003	26
	2004	26
	2005	23
	2006	19
	2007	19
	2008	13
	2009-2015	14

Respublikamizda aktsiz solig'i to'lanadigan tovarlar soni 1998 yilda 19 tani tashkil qilgan bo'lsa, 1999 yilda ular 25 taga etdi, ya'ni qo'shimcha oltita mahsulotga aktsiz solig'i joriy etildi. Bular guruch mahsuloti, mebel, xo'jalik sovuni, atir sovun, billur buyumlar hamda video va audio apparatlaridir.

2000 yilda respublikamizda yuridik shaxslar tomonidan ishlab chiqariladigan aktsiz solig'i to'lanadigan tovarlar soni 27 taga etdi, ya'ni 1999 yilga nisbatan ikkitaga oshdi. Bular gilam va gilam mahsulotlari va "UzDEUavto" qo'shma korxonasining avtomobillaridir. 2001-2002 yilda esa bu ko'rsatkich o'zgarmay koldi. 2006 yilda 19 taga qadar, 2008 yilda 13 taga qadar kamaydi.

2008 yilda aktsiz solig'i qo'llaniladigan tovarlarning 19 tadan 13 taga, ya'ni 6 taga kamayishi ayrim tovarlar uchun belgilangan stavkalarining unifikatsiya

¹⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Davlat byudjeti parametrlariga doir qarorlari asosida tayyorlandi.

qilinishi (3 ta turdagi) va respublikada ishlab chiqariladigan mebellar, billurdan tayyorlanadigan buyumlar, video va audiouskunalarga aktsiz solig'i bekor qilinishi (3 ta) natijasida kuzatildi. Respublikamizda 2009 yildan e'tiboran aktsiz solig'i to'lanadigan tovarlar ro'yxati 14 ta bo'lib, so'nggi yillarda ularga o'zgartirishlar kiritilmadi.

Aktsiz solig'i stavkalari tovarning qiymatiga nisbatan foizlarda (advalor) va naturada ifodalangan o'lchov birligiga mutlaq summada (qat'iy) belgilanadi.

2015 yil uchun O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan hamda O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kelinadigan aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlarga aktsiz solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 4 dekabrda PQ-2270-sonli qarorining 12-1 va 12-2-ilovalariga muvofiq tasdiqlandi.

2015 yil uchun O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqariladigan aktsiz osti tovarlariga aktsiz solig'i stavkalari 1-ilovada keltirilgan.

Aktsiz solig'i stavkalari respublikada ishlab chiqariladigan tabiiy vinoga – 5 foizga, quvvatlangan vinoga – 15 foizga, spirt, pivoga – 20 foizga, konyak, aroq va boshqa alkogol mahsulotlariga – 25 foizga, filtrli, filtrsiz sigaretlar va papiroslarga – 30 foizga, o'simlik (paxta) oziq-ovqat va texnik yog'iga – 10 foizga indeksatsiya qilindi²⁰.

Aktsiz solig'ini to'lovchi yuridik va jismoniy shaxslar quyidagilardir:

- O'zbekiston Respublikasi hududida aktsiz solig'i solinadigan tovarlarni (aktsiz to'lanadigan tovarlarni) ishlab chiqaruvchilar;
- O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga aktsiz to'lanadigan tovarlarni import qiluvchilar;
- oddiy shirkat aktsiz to'lanadigan tovar ishlab chiqargan taqdirda, oddiy shirkat shartnomasining oddiy shirkat ishlarini yuritish zimmasiga yuklatilgan sherigi (ishtirokchisi).

Quyidagi operatsiyalar aktsiz solig'i solinadigan ob'ektdir:

²⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat byudjeti parametrlari to'g'risida"gi 2270-sonli Qarori (2014 yil 4 dekabr).

1) aktsiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan:

2) aktsiz to'lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa yoki pay badali tariqasida yoxud oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikning (ishtirokchining) hissasi sifatida topshirish;

3) aktsiz to'lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ishtirokchisiga (muassisiga) u yuridik shaxs tarkibidan chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoki yuridik shaxs qayta tashkil etilganligi, tugatilganligi (bankrotligi) munosabati bilan topshirish, shuningdek oddiy shirkat shartnomasi doirasida ishlab chiqarilgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni mazkur shartnoma sherigiga (ishtirokchisiga) uning shartnoma ishtirokchilari umumiy mulkidagi mol-mulkdan ulushi ajratib berilgan yoki bunday mol-mulk taqsimlangan taqdirda topshirish;

4) aktsiz to'lanadigan tovarlarni ulush qo'shish asosida qayta ishlashga topshirish, shuningdek ulush qo'shish asosida xom ashyo va materiallarni, shu jumladan aktsiz to'lanadigan xom ashyo va materiallarni qayta ishlash mahsuli bo'lgan aktsiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchi tomonidan qayta ishlashga berilgan xom ashyo va materiallarning mulkdoriga topshirish;

5) ishlab chiqarilgan va (yoki) qazib olingan aktsiz to'lanadigan tovarlarni o'z ehtiyojlari uchun topshirish.

Aktsiz solig'ining stavkalari mutlaq summada (qat'iy) belgilangan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan baza aktsiz to'lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmi asosida aniqlanadi.

Aktsiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan ishlab chiqarilayotgan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha realizatsiya qilingan aktsiz to'lanadigan tovarlarning aktsiz solig'i hamda qo'shilgan qiymat solig'i kiritilmagan qiymati soliq solinadigan bazadir.

Aktsiz solig'ining stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan import qilinayotgan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq solinadigan baza bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadigan bojxona qiymati asosida belgilanadi.

Aktsiz solig'i stavkalari tovarning qiymatiga nisbatan foizlarda (advalor) va (yoki) naturada ifodalangan o'lchov birligiga mutlaq summada (qat'iy) belgilanadi.

Aktsiz solig'ini hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va aktsiz solig'ining belgilangan stavkalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Aktsiz solig'ining hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga yilning har choragida, soliq davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi.

Soliq to'lovchilar soliq davri mobaynida joriy to'lovlarni kiritish orqali aktsiz solig'ini to'laydilar.

Aktsiz solig'i bo'yicha joriy to'lovlarning summasini aniqlash uchun soliq to'lovchilar joriy soliq davri birinchi oyining 10-kunigacha davlat soliq xizmati organiga joriy soliq davri uchun aktsiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilishning taxmin qilinayotgan hajmi hamda aktsiz solig'ining belgilangan stavkasidan kelib chiqib hisoblangan aktsiz solig'ining summasi haqida ma'lumotnoma taqdim etadilar.

Aktsiz solig'i bo'yicha joriy to'lovlar har oyning 25-kunidan kechiktirmay yil choragi bo'yicha aktsiz solig'i summasining uchdan bir qismi miqdorida to'lanadi.

Aktsiz to'lanadigan tovarlarni realizatsiya qilishning taxmin qilinayotgan hajmidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan aktsiz solig'i summasi soliq davri uchun budjetga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'i summasiga nisbatan 10 foizdan ko'proq kamaytirilgan taqdirda, davlat soliq xizmati organi joriy to'lovlarni budjetga to'lanishi lozim bo'lgan aktsiz solig'ining haqiqiy summasidan kelib chiqib penya hisoblagan holda qayta hisoblashga haqli.

Aktsiz solig'ini to'lash hisob-kitoblarni topshirish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'ini to'lash bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi.

Aktsiz markalari bilan tamg'alanishi lozim bo'lgan import qilinadigan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i aktsiz markalari olinguniga qadar to'lanadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqariladigan, shuningdek uning bojxona hududiga import qilinadigan tamaki mahsulotlari va alkogolli ichimliklar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan tartibda aktsiz markalari bilan tamg'alanishi shart.

Aktsiz solig'ining budjetga undirish tartibini "BBB" korxonasi misolida ko'rib chiqamiz. Korxonaning aktsiz solig'i bo'yicha davlat oldidagi majburiyatlarini 2014 yil 4-chorak ma'lumotlari asosida ko'rib chiqamiz.

"BBB" korxonasi ma'lumotlarining tahlili ko'rsatmoqdaki, korxona alkogol mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Korxonaning aroq bo'yicha soliqa tortiladigan bazasi, ya'ni realizatsiya qilingan tayyor mahsulot hajmi oktyabr oyida 190014,91 dalni, noyabr oyida 190379,55 dalni, dekabr oyida 202935,02 dalni tashkil etib, 4-chorak bo'yicha jami 583329,48 dal aroq realizatsiya qilingan.

8-jadval

"BBB" korxonasining aktsiz solig'i solig'i hisob-kitobi²¹ (2014 yil 4-chorak)

Tayyor mahsulot nomi	Oylar	Soliq solinadigan baza (realizatsiya qilingan mahsulot hajmi) – dal	1 dal tayyor mahsulot uchun aktsiz solig'i stavkasi (so'm)	Hisoblangan aktsiz solig'i summasi (ming so'm)	Aktsiz solig'i to'langan xom-ashyo bo'yicha chegirilishi lozim bo'lgan soliq summasi (ming so'm)	Byudjetga to'lanishi kerak bo'lgan aktsiz solig'i summasi (ming so'm)
Aroq	oktyabr	190014,91	26160	4970790,1	229839,9	4740950,1
	noyabr	190379,55	26160	4980329,0	230490,5	4749838,6
	dekabr	202935,02	26160	5308780,1	245903,1	5062877,0
	4-chorak bo'yicha jami	583329,48	x	15259899,2	706233,5	14553665,7

²¹ Korxona hisobotlari.

2014 yilda 1 dal tayyor mahsulot (aroq) uchun aktsiz solig'i stavkasi 26160 so'm aktsiz solig'i stavkasi belgilangan bo'lib, hisoblangan soliq summasi oktyabr oyida 4970790,1 ming so'mni, noyabr oyida 4980329,0 ming so'mni, dekabr oyida 5308780,1 ming so'mni tashkil etib, 4-chorak bo'yicha jami 706233,5 ming so'm aktsiz solig'i hisoblangan. Shundan aktsiz solig'i to'langan xom-ashyo bo'yicha chegirilishi lozim bo'lgan soliq summasi 706233,5 ming so'mni tashkil etib, Byudjetga to'lanishi kerak bo'lgan aktsiz solig'i summasi 14553665,7 so'mni tashkil etgan.

Qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'ini budjetga undirish tartibining tahlili ko'rsatmoqdaki, amalda ularning samarali mexanizmi ishlab chiqilgan va samarali qo'llanilib kelinayotgan bo'lsada, mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoiti talablaridan kelib chiqib, ularni yanada takomillashtirish davlat budjeti va xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi soliqlarga doir munosabatlarni optimallashtirishga xizmat qiladi.

2.2. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq va bojxona to'lovlarini budjetga undirish tartibi

Mamlakatda ishlab chiqariladigan tovarlarga nisbatan qo'llaniladigan egri soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'idan keyin muhim ahamiyatga ega bo'lgan yana bir iste'mol solig'i – bu transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqdir. Ushbu soliq so'nggi yillarda respublikamiz soliq tizimida eng samarali qo'llanilayotgan soliq hisoblanadi. Amaliyotda mazkur soliqni undirishga doir muammolar deyarli uchramaydi.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni to'lovchilari bo'lib, oxirgi iste'molchilarga:

- benzin va dizel yoqilg'isini realizatsiya qilishni, shu jumladan avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar;

- gazni avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslardir.

Avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari deganda avtomobillarga kompressor vositasida gaz to'ldirish, avtomobillarga yoqilg'i quyish va avtomobillarga gaz quyish shoxobchalari, oxirgi iste'molchilar deganda o'z ehtiyojlari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz oluvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi.

Transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gazni oxirgi iste'molchilarga realizatsiya qilish yoki ulardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish soliq solish ob'ektidir.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gazning natura holidagi realizatsiya qilingan va o'z ehtiyojlari uchun foydalanilgan hajmi soliq solinadigan bazadir. Yil choragi soliq davridir.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkalardan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq summasi transport vositalari uchun realizatsiya qilinadigan benzin, dizel yoqilg'isi va gazning narxida hisobga olinadi. Benzin, dizel yoqilg'isi va gazdan o'z ehtiyojlari uchun foydalanilganda transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning hisoblangan summasi soliq to'lovchining xarajatlariga kiritiladi.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqning hisob-kitobi joriy o'n kunlik to'lovlar hisobga olingan holda har chorakda, soliq davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa, yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi. Hisob-kitob benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxs joylashgan erdagi davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi, bundan avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilish hollari mustasno.

Avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiya qilinganda hisob-kitob avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari joylashgan erdagi davlat soliq xizmati organlariga taqdim etiladi.

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni to'lash transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz realizatsiya qilingan oyning o'n kunligi tugaganidan keyingi uchinchi kundan kechiktirmay, hisob-kitob taqdim etiladigan erda har o'n kunda amalga oshiriladi²².

2014 yilda transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq stavkalari bo'yicha bir qadar o'zgarishlar kuzatildi. Jumladan, benzin yoqilg'isi – 1 litr uchun 265 so'm / tonnaga 352000 so'm; dizel yoqilg'isi - 1 litr uchun 265 so'm / 1 tonnaga 322000 so'm; suyultirilgan gaz – 1 litr uchun 180 so'm; siqilgan gaz – 1 kub metr uchun 220 so'm.

9-jadval

Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq stavkalari²³ (2014-2015 yillar)

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning turlari	Chegaralangan stavkalar	
	2014 yil	2015 yil
Iste'molga soliq:		
- transport vositalari uchun benzin	1 litr uchun 265 so'm / tonnaga 352000 so'm	1 litr uchun 290 so'm / tonnaga 385 200 so'm
- transport vositalari uchun dizel yoqilg'isi	1 litr uchun 265 so'm / tonnaga 322000 so'm	1 litr uchun 290 so'm / tonnaga 352 400 so'm
- transport vositalari uchun suyultirilgan gaz	1 litr uchun 180 so'm	1 litr uchun 200 so'm
- transport vositalari uchun siqilgan gaz	1 kub metr uchun 220 so'm	1 kub metr uchun 240 so'm

Avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin va dizel yoqilg'isi realizatsiya qilishda transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq 1 litr hisobida, boshqa hollarda esa 1 tonna hisobida hisoblab chiqariladi. Tahlillar ko'rsatmoqdaki, transport

²² www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasining Solq kodeksi. (O'R QHT, 2007 y., 52 (I)-son).

²³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Davlat byudjeti parametrlari to'g'risidagi 2099 va 2270-sonli Qarorlari (2013 yil 25 dekabr va 2014 yil 4 dekabr).

vositalariga benzin, dizel yonilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq stavkalaridagi o'zgarishlar asosan inflyatsiya darajasini hisobga olgan holda kuzatilgan. Shuningdek, 2014 yilda 1 litr benzin va dizel yoqilg'isi bilan birga ularning 1 tonnasi uchun ham alohida belgilandi.

Egri soliqlarning alohida bir guruhi borki, ular tovar (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiyasi bilagn bog'liq bo'lmagan holda, mamlakat hududiga import qilinadigan tovar (ish, xizmat)larga nisbatan qo'llaniladi. Ularga respublika hududiga import qilinadigan tovar va tarnsport vositalariga nisbatan belgilangan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar, ya'ni bojxona to'lovlari kiradi.

Bojxona to'lovlari boshqa soliqlar kabi faqat fiskal ahamiyat kasb etmasdan, qator vazifalarni ham bajaradi. Jumladan, mamlakat milliy ishlab chiqaruvchilarintashqi raqobatdan himoya qilinadi yoki ichki bozor uchun birlamchi tovarlarni arzon bahoda import qilinishi tartibga solinadi. Bojxona to'lovlari iqtisodiy integratsiyalashuv sharoitida davlatning tashqi iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning asosiy vositasi hisoblanadi.

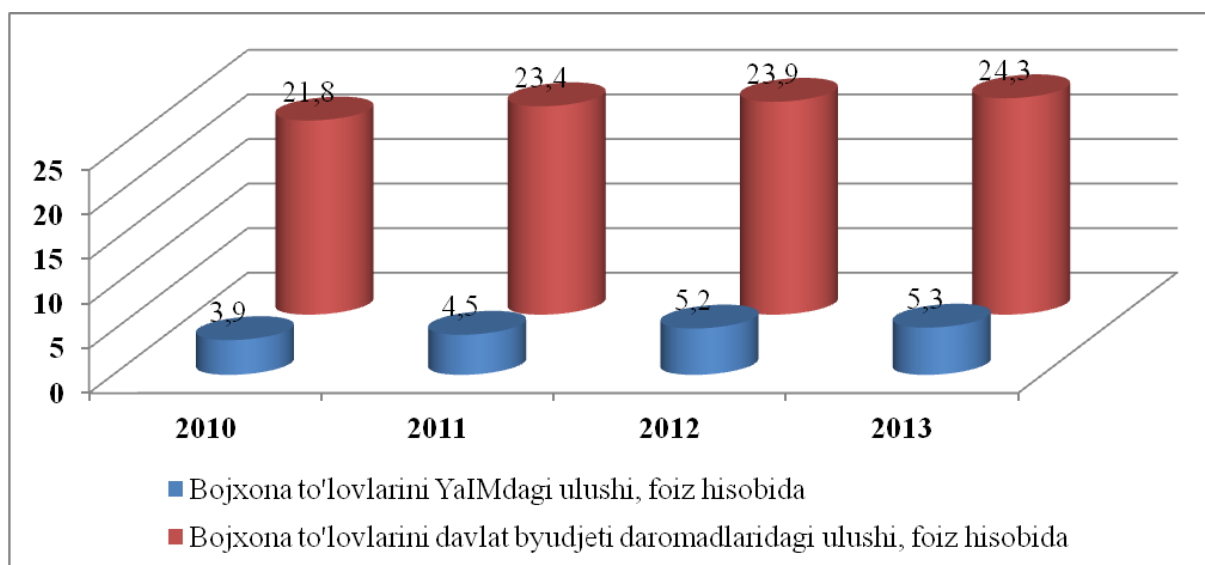
Jahon amaliyotida bojxona to'lovlarining bir nechta turlari amal qilib, har bir mamlakatda ularning turlari, stavkalari mamlakatning tashqi iqtisodiy siyosati, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqib belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida bojxona to'lovlarining umumiy turlari, asosiy qoidalari belgilangan. Jumladan, "Tovarlar va transport vositalarini O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o'tishda hamda bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda bojxona to'lovlarining quyidagi turlari to'lanadi:

- boj;
- qo'shilgan qiymat solig'i;
- aktsiz solig'i;
- bojxona yig'implari. Bojxona yig'implarining ro'yxati va ularning stavkalari qonun hujjatlarida belgilanadi"²⁴ deb, qayd etilgan.

²⁴ www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasining Solq kodeksi. (O'R QHT, 2007 y., 52 (I)-son).

Bojxona to'lovlari klassifikatorga asosan belgilanib, ularga bojxona rasmiylashtiruvi uchun bojxona yig'implari, bojxona bojlari va soliqlari, yig'implar, to'lovlar, tushumlar va jarimalar hamda boshqa bojxona to'lovlari kiradi. Tovarlarni eksport va import qilish jarayonida to'lanadigan bojxona to'lovlarining soni ancha ko'pday ko'rinsada, ushbu to'lovlar tadbirkorlik shakli va faoliyat turiga ko'ra o'zining ixcham tizimiga ega. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida qayd etilganidek ularning asosiy qismini bojlar, qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i tashkil etadi.

Bojxona to'lovlari boshqa vazifalarni bajarsada, ular davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. So'nggi yillarda ularni respublikamiz davlat budjeti daromadlari va YaIM tarkibidagi ahamiyatining o'sib borayotganligini ko'rishimiz mumkin.

2-rasm. Bojxona to'lovlarining YaIM va davlat budjeti daromadlari tarkibidagi ulushi²⁵

2-rasm ma'lumotlarining tahlili ko'rsatmoqdaki, respublikada YaIM va davlat budjeti daromadlari barqaror sur'atlarda o'sib bormoqda. Mamlakatda bojxona to'lovlarining YaIMdagi ulushi 2010 yilda 3,9 foizni, 2011 yilda 4,5 foizni, 2012 yilda 5,2 foizni, 2013 yilda 5,3 foizni tashkil etib, 2013 yilda 2010 yilga nisbatan 1,4 punktga, budjet daromadlari tarkibidagi ulushi esa 2011 yilda

²⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi ma'lumotlari.

21,8 foizni, 2012 yilda 23,4 foizni, 2013 yilda 23,9 foizni, 2014 yilda 24,3 foizni tashkil etib, 2014 yilda 2011 yilga nisbatan 2,2 punktga ortgan. Ushbu holat mamlakatimizda tashqi iqtisodiy munosabatlarning tobora rivojlanib borayotganligining natijasidir.

10-jadval

**Bojxona to'lovlari tarkibi va tuzilishining
o'zgarish dinamikasi (foiz hisobida)²⁶**

Bojxona to'lovlari	YILLAR			
	2011	2012	2013	2014
1. Qo'shilgan qiymat solig'i	61,5	62,0	58,4	62,2
2. Aktsiz solig'i	10,5	10,2	10,5	19,0
3. Bojxona boji	14,7	15,9	15,3	12,2
4. Boshqa tushumlar	13,3	12,0	5,7	6,6
Jami	100,0	100,0	100,0	100,0

Respublikamizda bojxona to'lovlarining qator turlari amal qilsada, ular tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i, bojxona boji, aktsiz solig'i alohida o'rin egallaydi, ya'ni bojxona to'lovlari bo'yicha tushumning deyarli 90 foizi ular hisobiga to'g'ri kelmoqda. Klassifikatorda keltirilgan qolgan barcha bojxona to'lovlari jami bojxona to'lovlari 10 foizini tashkil etadi xolos.

Bojxona to'lovlarining tarkibiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ularning 60 foizdan ortiq qismini qo'shilgan qiymat solig'i tashkil etadi. Shunday bo'lsada, uning so'nggi yillarda bojxona to'lovlari tarkibidagi ulushining kamayib borishi kuzatilmoqda. Jumladan, 2011-2014 yillarda mos ravishda 61,5; 62,0; 58,4 va 62,2 foizni tashkil etgan.

Umuman bojxona to'lovlarini davlat budjeti daromadlaridagi ulushining ortib borishini mamlakat iqtisodiyoti uchun ijobiy baholash mumkin. Hattoki, bunga import tovarlari uchun bojxona to'lovlarining yuqoriligi sabab bo'lgan bo'lsada, milliy tovar ishlab chiqaruvchilar manfaatlari nuqtai-nazaridan ijobiy ahamiyat kasb etishi bilan birga, budjet manfaatlarga ham mos keladi.

²⁶ O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi ma'lumotlari.

Shuni ham alohida ta'kidlash o'rinliki, bojxona to'lovlarining davlat budjeti daromadlari tarkibidagi ulushining ortib borishiga mamlakat tashqi iqtisodiy faoliyatidagi ijobiy o'zgarishlar asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Tashqi savdo aylanmasi tarkibining o'zgarishidagi eksportning importga nisbatan yuqori sur'atlarda o'sishi, respublikamiz tashqi iqtisodiy faoliyatining samarali mexanizmini ifodalaydi.

O'zbekiston Respublikasida boj stavkalarining quyidagi turlari qo'llaniladi:

- boj undiriladigan tovarlarning bojxona qiymatiga nisbatan foizlarda hisoblanadigan advalor stavkalar;
- boj undiriladigan tovarlar birligi uchun belgilangan miqdorda hisoblanadigan xos stavkalar;
- bojning advalor hamda xos turlarini o'z ichiga oladigan aralash stavkalar.

Bojxona qonunchiligiga muvofiq respublikamizda bojlarning bir nechta turlari belgilanishi mumkin bo'lsada, asosan import bojlari qo'llaniladi.

Eksport bojlari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997 yil 10 oktyabrdagi "Tovar (ish, xizmat)larni eksport qilishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-1871 Farmoniga muvofiq, 1997 yil 1 noyabrdan e'tiboran barcha tovar (ish, xizmatlar) uchun bekor qilindi. Darhaqiqat, respublikada eksport bojlarining bekor qilinishi milliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi raqobatdoshligini oshirishga xizmat qilishi bilan birga, uning jahon iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, eksport bojlarining undirilmasligi xalqaro darajadagi tashkilotlar, jumladan, JST talablarini ham qanoatlantiradi.

Import bojxona bojini hisoblash va undirish tartibi O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi, "Boj tarifi to'g'risida"gi qonuni va "Import bojxona to'lovlarini hisoblash va undirish" Tartibi (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1999 yil 27 iyulda 782-son bilan ro'yxatga olingan) asosida amalga oshiriladi.

Import bojxona bojining ob'ekti bo'lib tovarlarning bojxona qiymati hisoblanadi. Bojlarning stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi va barcha to'lovchilar uchun yagona bo'lib hisoblanadi. Amaldagi import bojlari stavkalari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 19 sentyabrdagi "Eksport-import operatsiyalarini tartibga solish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 183-son qaroriga muvofiq belgilangan²⁷.

Import bojlarining asosiy elementi bo'lib uning stavkalari hisoblanadi. Respublikamiz amaliyotida qo'llanilayotgan bojlarning stavkalari tovarlarning turlari bo'yicha bir qadar yuqori darajada tabaqalashgan va ular ancha ko'pni tashkil etadi.

Respublikada import bojlarining o'rtacha arifmetik stavkasi yillar bo'yicha keskin tafovut qilmasada, doimiy o'zgarish darajasiga ega. Bojlarning maksimal darajasi avtomobillarni qo'shmagan holda 1995 va 1996 yillardan tashqari boshqa yillarda bir xil bo'lsa, avtomobil bojlarini qo'shgan holda 1995-2001 yillarda 100 foizni, 2002 yildan keyin esa 30 foizni tashkil etgan.

Amaldagi import boji stavkalarining tahlili ko'rsatmoqdaki, ular asosan milliy tovar ishlab chiqaruvchilarni tashqi raqobatdan himoya qilishga qaratilgan. Shuningdek, ularning fiskal ahamiyati ham yuqori. Lekin boj stavkalarining turlarini ko'pligi va haddan ortiq tovarlar uchun belgilanishi, ayniqsa respublikada ishlab chiqarilmaydigan ayrim tovarlar uchun belgilanganligi qator muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. E'tiborli jihatlaridan biri shundan iboratki, mamlakatimiz JSTga a'zo bo'lish jarayonida ishtirok etayotgan sharoitda import boji stavkalarining yuqori qilib belgilanganligi, JSTga kirishni yanada sekinlashtirishi mumkin.

Import tovarlari uchun aktsiz solig'ini hisoblash va undirish tartibi O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi va "Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan alohida turdagi tovarlar bo'yicha aktsiz solig'ini to'lash tartibi to'g'risida"gi Yo'riqnoma

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Eksport-import operatsiyalarini tartibga solish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, 2005 yil 19 sentyabr, 183-son. // Norma huquqiy-axborot tizimi.

(O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2002 yil 5 martda 1101-son bilan ro'yxatga olingan) asosida amalga oshiriladi.

Olib kiriladigan, aktsiz to'lanadigan tovarlarga aktsiz solig'ining hisobi va uning budjetga kelib tushishi ustidan nazoratni O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona xizmatining hududiy boshqarmalari amalga oshiradi. Import qilinadigan aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i tovarlarning bojxona rasmiylashtiruviga qadar yoki bojxona rasmiylashtiruvi vaqtida import qiluvchi tomonidan to'lanadi.

Import tovarlari uchun aktsiz solig'ini to'lovchilari bo'lib aktsiz to'lanadigan tovarlar olib kiruvchi yuridik shaxslar, shuningdek jismoniy shaxslar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'ini hisoblab chiqarish uchun soliq solish ob'ekti bo'lib, bojxona yuk deklaratsiyasida ko'rsatilgan, tovarning bojxona rasmiylashtiruvi paytida qayta hisoblangan tovarning bojxona qiymati hisoblanadi.

Aksiz solig'i summasi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$S \times A/100$, bu erda:

S - bojxona qiymati;

A - aktsiz solig'i stavkasi.

Alkogolli va tamaki mahsulotlariga aktsiz solig'ini hisoblab chiqarish uchun soliq solinadigan oborot quyidagi formula bo'yicha belgilanadi:

$O = S \times 100 / (100 - A)$, bu erda:

O - soliq solinadigan oborot;

S - bojxona qiymati;

A - aktsiz solig'i stavkasi.

Aksiz solig'i summasi quyidagi formula bo'yicha belgilanadi:

$O \times A/100$, bu erda:

O - soliq solinadigan oborot;

A - aktsiz solig'i stavkasi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga import qilinadigan tovar (ish, xizmat)lar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i 20 foiz stavka bo'yicha to'lanadi.

Import tovarlari uchun qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblash va undirish tartibi O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi va "O'zbekiston Respublikasi hududiga import qilinadigan tovarlarga nisbatan qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida"gi Yo'riqnoma (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2002 yil 15 aprelda 1124-son bilan ro'yxatga olingan) asosida amalga oshiriladi.

Import qilinadigan tovarlar uchun qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchilar bo'lib, tovarlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga import qiluvchi yuridik va jismoniy shaxslar (o'z ehtiyojlari uchun bojsiz olib kirish normalari doirasida tovarlar olib kiruvchi jismoniy shaxslardan tashqari) hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish uchun asos bo'lib bojxona qonunlariga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymati hisoblanadi.

Tovarlar importi bo'yicha soliq solinadigan oborot hajmiga bojxona qiymati bilan bir qatorda bojxona boji va aktsiz solig'i summasi (aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha) kiritiladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqariladi:

$$Sqqs = (Sb+Bb+As) \times S/100,$$

bu erda: Sqqs - qo'shilgan qiymat solig'i summasi;

Sb - import qilinadigan tovarning bojxona qiymati;

Bb - bojxona boji summasi;

As - aktsiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha aktsiz solig'i summasi;

S - qo'shilgan qiymat solig'ining foizdagi stavkasi.

Tovarlar O'zbekiston Respublikasi hududiga import qilinishida qo'shilgan qiymat solig'i bojxona deklaratsiyasi qabul qilinishiga qadar yoki u bilan bir vaqtda to'lanadi.

Bojxona to'lovlarining amaldagi stavkalarining holati ko'rsatmoqdaki, ularning ayrim turlari bo'yicha bir qadar soddaroq stavkalar qo'llanilsada (masalan, QQS), import tovarlari uchun aktsiz solig'i, ayniqsa import bojxona boji stavkalarini qo'llash amaliyoti bir qadar murakkab. Shuning bilan birga, bojxona boji stavkalarining tovar nomenklatura turlari bo'yicha ko'plab turlarining mavjudligi, ularning murakkabligini yanada oshirmoqda.

Bojxona to'lovlari hisoblash tartibidagi eng muhim xususiyatlardan biri tovarlarni ishlab chiqarilgan mamlakati va O'zbekiston Respublikasi bilan ushbu mamlakat o'rtasidagi kelishuvga amal qilinishidir.

Amaldagi soliq va bojxona qonunchiligiga muvofiq yuridik shaxslarga bojxona to'lovlari bo'yicha taqdim etilgan imtiyozlar muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu imtiyozlar O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi va Bojxona kodeksi, "Boj tarifi to'g'risida"gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida taqdim etilgan bo'lib, ularning ko'pchiligi ayrim sohalarga, tashqi iqtisodiy faoliyatning alohida ishtirokchilariga taqdim etilgan.

3-BOB. EGRI SOLIQLARNI BUDJETGA UNDIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

3.1. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida soliq siyosati va unda egri soliqlarni optimallashtirish masalalari

Mamlakatning eksport salohiyatini mustahkamlashda, eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar mamlakatimiz eksport salohiyatini mustahkamlash, eksport hajmini barqaror oshirish va uning tarkibida ijobiy o'zgarishlarga erishishda eng muhim omilga aylandi. "Jahon bozoridagi kon'yunkturaning beqarorligiga qaramasdan, 2013 yilda eksport hajmining o'sishi 10,9 foizdan iborat bo'ldi. Tashqi savdo faoliyatidagi ijobiy saldo 1 milliard 300 million dollarni tashkil etdi. 2013 yilda qimmatbaho metallar narxining keskin pasayganiga qaramasdan, mamlakatimiz oltin-valyuta zaxirasi o'tgan yil davomida 2 foizga ko'paydi.

So'nggi yillarda eksport tarkibida raqobatdosh tayyor mahsulotlar ulushi barqaror sur'atlar bilan o'sib borayotgani yaqqol ko'zga tashlanmoqda. 2013 yilda umumiy eksport hajmining 72 foizdan ortig'i tayyor tovarlar hissasiga to'g'ri kelgani iqtisodiyotimiz diversifikatsiya qilinayotganining yaqqol dalolati"²⁸ dir.

Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiyalash sharoitida uning barqaror rivojlanish darajasini ta'minlashda soliq tizimi iqtisodiyotni tartibga solish va rag'batlantirishni ta'minlashi, davlat budjeti daromadlari barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishi lozim. Soliq tizimi oldiga qo'yilgan vazifalarni izchil amalga oshirish maqsadida o'tgan yillar davomida mamlakatimizda soliq yukini engillashtirish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va unifikatsiya qilish bo'yicha xo'jalik sub'ektlarini, jumladan, eksportyor-korxonalarni qo'llab-quvvatlash maqsadida bir qator qo'shimcha choralar, xo'jalik sub'ektlariga keng ko'lamli qo'shimcha soliq va bojxona imtiyozlari berildi. "Soliq yukini yanada

²⁸ Karimov I.A. "Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish". – Xalq so'zi. - 2013. – 19 yanvar.

kamaytirish, jumladan, yuridik shaxslar uchun foyda solig'i stavkasini 9 foizdan 8 foizga, jismoniy shaxslar uchun eng kam soliq hajmini 8 foizdan 7,5 foizga tushirish iqtisodiyotimiz rivojida albatta muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunday soliq engilliklari 130 milliard so'mdan ortiq mablag'ni tejash va uni korxonalar ixtiyorida qoldirib, ularning o'z aylanma mablag'larini ko'paytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va texnologik yangilash, shuningdek, aholi daromadlarini 90 milliard so'mdan ko'proq oshirish imkonini beradi"²⁹.

Respublikamiz soliq tizimida eksport faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan qator imtiyozlarning mavjudligi mahalliy tovar ishlab chiqaruvchilarning o'z mahsulotlarini eksport qilishga yo'naltiruvchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi.

Ma'lumki, mamlakatimizda iqtisodiyotni modernizatsiyalash va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Prezidentimiz I.A.Karimov "Ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini jadal yangilash biz uchun eng muhim ustuvor vazifa sifatida izchil davom ettiriladi"³⁰ deb ta'kidladilar. Shuningdek, mamlakatimizni iqtisodiy rivojlantirish, uzoq muddatli strategik maqsadlarni amalga oshirishda O'zbekistonning jahon bozoridagi raqobatdoshligini oshirish va mavqeini mustahkamlashga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgarishlar, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni ta'minlaydigan ishlab chiqarishlarni jadal rivojlantirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biri ekanligiga alohida e'tibor qaratildi.

Respublikamiz iqtisodiyotining real sektori korxonalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, kooperatsiya aloqalarini kengaytirish, mustahkam hamkorlikni yo'lga qo'yish, mamlakatimizda ishlab chiqarilgan mahsulotlarga ichki talabni rag'batlantirish yo'nalishida quyidagilarni amalga oshirishga alohida e'tibor qaratildi:

²⁹ Karimov I.A. "Bosh maqsadimiz – keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya yo'lini qat'iyat bilan davom ettirish". – Xalq so'zi. - 2013. – 19 yanvar.

³⁰ Karimov I. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi. -T.: 2011.

- soliq yukini engillashtirish, soliqqa tortish tizimini soddalashtirish va unifikatsiya qilish bo'yicha xo'jalik tuzilmalarini qo'llab-quvvatlash maqsadida tegishli choralar ko'rish;

- davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash maqsadida ayrim toifadagi korxonalarning soliq qarzdorliklarini to'lov muddatlarini uzaytirish hamda restrukturizatsiya qilish;

- tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini tashkil etish hamda faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq jarayonlarni soddalashtirish va xarajatlarni kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Ushbu yo'nalishlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 25 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2099-sonli qarori hamda O'zbekiston Respublikasining "Soliq va budget siyosatining 2014 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-359-son Qonuni ijrosini ta'minlash borasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan vazifalarda o'z aksini topdi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 25 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida"gi PQ-2099-sonli qarori bilan amaldagi soliq qonunchiligiga bir qator o'zgartirishlar kiritildi. Bunda ko'proq e'tibor to'g'ri soliqlarni optimallashtirishga, ularning stavkalarini pasaytirishga qaratildi.

2014 yildan e'tiboran egri soliqlarni budjetga undirishga doir quyidagi o'zgarishlar amalga oshirildi:

1. Aktsiz solig'i stavkalari 5 foizdan 30 foizgacha indeksatsiya qilindi. Jumladan, spirt – 20 foizga 3031 (1 dal spirtga aktsiz solig'i 3637 so'm), tabiiy vino – 5 foizga 5230 (2013 yil – 1 dal tayyor mahsulotga 5492 so'm), boshqa vino – 15 foizga 5728 (1 dal tayyor mahsulotga 6587 so'm), konyak, aroq va boshqa alkohol mahsulotlari – 25 foizga 26160 (1 dal tayyor mahsulotga 32700 so'm,

hajmiy ulushda etil spirti 40 foizdan 43105 ko'p bo'lganlariga 53881 so'm), pivo – 20 foizga 2975 (1 dal tayyor mahsulot uchun 3570 so'm), filtrli va filtsiz sigaretlar hamda papiroslar – 30 foizga 13424 va 6479 (1000 dona filtrli sigaretlar uchun 17451 so'm, filtsiz sigaretlar hamda papiroslar uchun 8423 so'm). O'simlik (paxta) yog'i (1 tonna uchun) – 10 foizga 796059 (oziq-ovqat yog'i (salomac ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan yog' va "O'zbekiston" yog'idan tashqari)) 875665 so'm.

2. Transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq stavkasi 2014 yil 1 yanvardan boshlab, 10 foizga indeksatsiya qilindi.

Bunda, avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali benzin va dizel yoqilg'isi sotishda transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq 1 litr hisobida, boshqa holatlarda esa 1 tonna hisobida hisobga olinishi belgilandi.

Benzin avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilinsa, 1 litr uchun 240/265 so'm, boshqa hollarda realizatsiya qilinsa, 1 tonna uchun 352000 so'm. Dizel yoqilg'isi 1 litr uchun 240/265 so'm, boshqa hollarda realizatsiya qilinsa, 1 tonna uchun 322000 so'm. Suyultirilgan gaz 1 litr uchun 165/180 so'm va siqilgan gaz 1 kub metr uchun 200/220 so'm soliq hisoblanishi belgilandi.

Shuningdek, 2014 yil 1 yanvardan boshlab "O'zneftmahsulot" AK neft bazalari tomonidan avtomobil benzini va dizel yoqilg'isini ajratilgan limitlarga muvofiq iste'molchilarga to'g'ridan-to'g'ri shartnomalar bo'yicha sotish, transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliqni hisobga olgan holda chakana narxlarida amalga oshirilishi joriy etildi.

To'g'ridan-to'g'ri shartnomalar bo'yicha oxirgi iste'molchilarga benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qiluvchi yuridik shaxslar hisobiga transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq to'lovchilarning doirasi kengayishi munosabati bilan Kodeksning 8 ta (22, 80, 130, 204, 222, 301, 302, 304) moddasiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

Ya'ni, oxirgi iste'molchilarga neft mahsulotlarini realizatsiya qiluvchi barcha yuridik shaxslarga transport vositalariga benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqni to'lash tatbiq etilishi belgilandi.

So'nggi yillarda tadbirkorlik sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar mamlakatimiz iqtisodiyotini tubdan tarkibiy o'zgartirish va diversifikatsiya qilish, qisqa muddatda mutlaqo yangi, iqtisodiyot tarmoqlarini barpo etish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash dasturlarini amalga oshirish, zamonaviy bozor infratuzilmasini shakllantirish borasida o'z vaqtida boshlangan, chuqur o'ylangan va uzoq istiqbolga mo'ljallangan ishlarning natijasidir.

3.2. Egri soliqlarni hisoblash va budjetga undirishni takomillashtirish

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlarda soliq tizimini optimallashtirish, xo'jalik sub'ektlarining soliq yukini va soliq ma'murchiligini kamaytirish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Soliq tizimini isloh qilish orqali iqtisodiyotning jadal rivojlanishini ta'minlashda, uning muhim tarkibiy qismi hisoblangan egri soliqlarni budjetga undirish tartibini takomillashtirish ayni vaqtda dolzarbdir.

Ma'lumki, egri soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i eng yuqori ulushga ega. Shuning uchun egri soliqlarni budjetga undirish tartibini takomillashtirishda qo'shilgan qiymat solig'iga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramasdan mamlakatimiz soliq tizimini isloh qilish borasida amalga oshirilgan o'zgarishlarda qo'shilgan qiymat solig'iga kam e'tibor qaratib kelinmoqda. Birgina uning stavkasini 2000 yildan hozirgi vaqtga qadar 20 foizda saqlanib qolayotganligi buning yaqqol isbotidir.

Shunga qaramasdan mamlakatning eksport qiluvchi korxonalarini qo'llab-quvvatlashda qo'shilgan qiymat solig'i summasini qaytarish muddatini 30 kundan

20 kungacha qisqartirish korxonalarining moliyaviy resurslar bilan ta'minlanishini kuchaytirdi.

Bugungi kunda qo'shilgan qiymat solig'ini budjetga undirishga doir muammolarning eng asosiylaridan biri boqimanda summalarining saqlanib qolayotganligidir. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha qarzdorlikning yuqori darajada saqlanib qolishi uni hisoblash va undirish mexanizmida ayroim muammolarning mavjudligini va bu qarzdorlikni bartaraf etilishi bo'yicha takliflarning ishlab chiqilishi zarurligini taqazo etadi.

Korxonalarda boqimanda qarzlarning vujudga kelishiga yuzaki qaraganda, ularning moliyaviy faoiyatiga katta ta'sir etmaydigandek tuyuladi. Mavjud debitor qarzlari undirilgandan so'ng boqimanda qarzar yopiladi, lekin korxona boqimanda qarzlarga ega bo'lib turgan muddatda mol etkazib beruvchilar bilan hisob-kitob qilish imkoniga ega bo'lmaydi, chunki amaldagi qonunchiliklarga asosan birinchi navbatda budjet oldidagi qarzdorlik yopilishi zarur. Demak, korxonaning ishlab chiqarish jarayoni sekinlashadi va uning moliyaviy faoliyatga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha boqimanda summalarning paydo bo'lishi birinchi navbatda bajarilgan jo'natilgan tovarlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar hisobiga buyurtmachilar tomonidan pul mablag'larini o'z vaqtida kelib tushmasligi bilan bog'liq, ya'ni xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi to'lov intizomiga rioya qilishga, buyurtmachilarning shartnoma majburiyatlarini o'z vaqtidja bajarmasligiga bog'liq. Respublikamizda aksariyat hollarda buyurtmachilar sifatida budjet tashkilotlari maydonga chiqadi.

Ma'lumki, amaldagi tartibga muvofiq tovarlar jo'natilishidan oldin shartnomada ko'rsatilgan summaning 15 foizi oldindan to'lanishi kerak. Lekin oldindan amalga oshirilgan to'lov miqdori korxonaning soliq to'lovlari bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun etarli darajada emas. Shundan kelib chiqib, tovarlar jo'natishdagi oldindan to'lov miqdorining kamida 30 foizga etkazilishi soliq to'lovlari bo'yicha boqimandalarni, shuningdek boqimandalar salmog'idagi eng yuqori ko'rsatkichni egallab turgan qo'shilgan qiymat solig'i

bo'yicha boqimanda miqdorlarini kamayishiga olib keladi va korxonada sog'lom moliyaviy muhitni yaralishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Jahon soliq amaliyotining ilg'or tajribalaridan ma'lumki, rivojlangan mamlakatlarda qshho'shilgan qiymat solig'i bo'yicha ijtimoiy maqsadlar uchun tabaqalashtirilgan soliq stavkalaridan keng va samarali foydalanib kelinmoqda. Qo'shilgan qiymat solig'i joriy etilgan barcha rivojlangan davlatlarda 3 xil stavkalar, ya'ni eng yuqori (zeb-ziynat buyumlari, tamaki, alkogol), o'rta (barcha tovar va xizmatlarga) va pasaytirilgan stavka (birinchi darajali zaruriy xizmatlarga, oziq-ovqat mahsulotlariga, medikamentlar, uy-joy, transportga) qo'llaniladi. Bir muncha murakkabliklarga qaramay, ular ancha muvaffaqiyatli qo'llanilib kelinmoqda va katta ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmoqda. Chunki pasaytirilgan stavkalar umumiy stavkalardan bir qadar pastroq qilib belgilangan. Buning natijasida birlachi zaruriy mahsulotlarning bahosini bir qadar past bahoda sotilishiga erishilmoqda.

Respublikamizda qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tabaqalashtirilgan stavkalar 2000 yildan e'tiboran qo'llanilmaydi. 1998 va 1999 yillarda qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha birinchi iste'mol mahsulotlari bo'lgan besh turdagi tovarlarga imtiyoz sifatida 10 va 15 foizli pasaytirilgan stavkalar qo'llanilgan. Respublika soliqqa tortish amaliyotida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha qo'llanilgan pasaytirilgan stavkalarning ijtimoiy ahamiyati arziyas darajada bo'lganligi, hisob-kitoblarda anglashilmovchiliklarga yo'l qo'yilganligi natijasida ular 2000 yildan bekor qilindi.

Bizningcha, respublikamizda amalga oshirilayotgan soliq islohotlarida soliq tizimida ijtimoiy maqsadlar uchun berilgan imtiyozlarni saqlab qolgan holda soliq stavkalaridan ham ijtimoiy maqsadlar uchun foydalanishni takomillashtirish maqsadga muvofiq. Jumladan, qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tabaqalashgan stavkalarni amaliyotga joriy etish va ijtimoiy muammolarni hal etish uchun foydalanish zarur.

Shuningdek, mamlakatning ijtimoiy maqsadlaridan kelib chiqib qo'shilgan qiymat solig'idan nol darajali stavka bo'yicha soliq solinadigan oborotlarni

kengaytirish maqsadga muvofiq. Aynan respublikada medikamentlar ishlab chiqaruvchi va aholiga meditsina xizmatlarini ko'rsatuvchilarga ham nol darajali stavkani qo'llash lozim.

Jahon tajribasing ko'rsatishicha import qilinayotgan tovar (ish, xizmat)larni qo'shilgan qiymat solig'iga tortishda har bir mamlakat ancha ehtiyotkorlik bilan yondashadi. Chunki import qilinayotgan tovar, ish va xizmatlarining qo'shilgan qiymat solig'iga tortilishi tashqi savdo operatsiyalari bilan bog'liq masaladir.

Respublikamizda import qilingan tovarlar bo'yicha hisobga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'ini aniqlashda importyor tomonidan olib kirilayotgan tovarning bojxona qiymatiga nisbatan hisoblab chiqarilgan qo'shilgan qiymat solig'i miqdori hisobga o'tkaziladi. Lekin bojxona qonunchiligiga muvofiq import qilinayotgan tovarlarning bojxona yuk deklaratsiyasida ko'rsatilgan qiymati bilan idoralari tomonidan aniqlangan bojxona qiymati o'rtasida farq bo'lishi mumkin. Bunday hollarda hisobga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'i summasi importchi tomonidan bayon qilingan bojxona qiymatidan kelib chiqib hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i miqdoridan kelib chiqib aniqlanadi, haqiqatda to'langan qo'shilgan qiymat solig'imiqdori bilan hisobga o'tkazilgan qo'shilgan qiymat solig'io'rtasidagi farq miqdori import qilinib olib kirilayotgan tovarlarning narxiga kiritiladi.

Buning natijasida hisobga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'ini aniqlashdagi qonuniy talablarni buzilishini keltirib chiqarmoqda. Shunga asosan import tovarlari bo'yicha hisobga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'i miqdorini aniqlashda bojxona idoralari tomonidan import qilinayotgan tovarlarni olib kirilishida haqiqatda to'langan qo'shilgan qiymat solig'i asos qilib olinishi maqsadga muvofiq. Bu qonun osti me'yoriy hujjatlarining yakdilligini ta'minlaydi, shu bilan birga import tovarlarini asossiz oshib ketishini oldini olishga xizmat qiladi.

Egri soliqlarni budjetga undirish tartibini optimallashtirishda aktsiz solig'ini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki, respublikamiz va jahon amaliyotida aktsiz solig'ining fiskal ahamiyati boshqa soliqlarga qaraganda ancha

yuqori ekanligi, mazkur soliq mexanizmini takomillashtirishga ehtiyotkorona bo'lishni taqozo etadi.

So'nggi yillarda aktsiz solig'i borasida amalga oshirilgan o'zgarishlar shubhasiz, respublika soliq tizimini samarali tashkil etish uchun xizmat qilmoqda. Bu borada aktsiz solig'i qo'llaniladigan tovarlarning keskin kamaytirilishi bilan birga, so'nggi yillarda aktsiz solig'i stavkalarining qat'iy miqdorlarini qo'llanilishi va 2008 yildan e'tiboran aktsiz solig'ini hisoblash mexanizmiga kiritilgan o'zgarish mazkur soliqni ancha soddalashtirishga, eng asosiysi soliq yukini yashiringan qismini oshkora qilib belgilanganligi bilan ahamiyatlidir.

Aktsiz solig'iga doir muammolardan biri, aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlar ro'yxatini aniqlash hisoblanadi. Bizningcha, aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlarning mustahkam turini aniqlab olish zarur.

Aktsiz solig'i stavkalarini belgilashda ham ayrim kamchiliklar mavjud. Jumladan, soliq stavkalarining tez o'zgaruvchanligi, ya'ni ayrim tovarlar buyicha aktsiz solig'i stavkalari bir yilning ichida bir necha marta o'zgarishi, soliqni davlat budjetiga o'tkazishdagi va uning hisob-kitobini olib borish bo'yicha soliq to'lovchilarda muammolarni tug'dirmokda.

Shuningdek, ayrim ikkilamchi tovarlar tovarlarga, ya'ni zargarlik buyumlari, chinni servislari va boshqa ayrim tovarlar bo'yicha soliq stavkasi juda past, lekin ishlab chiqarish va xo'jalik maqsadlari uchun zarur bo'lgan neft mahsulotlarining soliq stavkasi nisbatan yuqori foizni tashkil etadi, bu esa albatta jamiyat miqyosida boshqa tovarlar narxining o'sishiga olib keladi. Biroq shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, ushbu soliq stavkasining neft mahsulotlariga nisbatan ko'tarilishining ijobiy tomonlari ham mavjud. Jumladan, bu ishni amalga oshirish bilan boshqa soliq stavkalarining pasayishiga olib keladi.

Respublikada tashqi iqtisodiy munosabatlarni tarif tizimi orqali tartibga solishni takomillashtirish uchun bojxona to'lovlari stavkalarini, jumladan aktsiz solig'i stavkalarini qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Amalda qo'llanilayotgan stavkalarning ko'pligi va ularning miqdorini yuqoriligi, ichki bozorda import tovarlarining bahosini o'sishiga olib kelmoqda. Bu holat,

mamlakatda valyuta kursining barqaror darajada saqlanishiga qaramasdan, import tovarlari bahosining o'sishiga sabab bo'lmoqda.

Amaldagi bojxona to'lovlari stavkalarini, jumladan, aktsiz solig'i stavkalarini qayta ko'rib chiqish va imkon darajasida pasaytirish, tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilariga keng imkoniyatlar yaratib berish, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarni tashqi iqtisodiy faoliyatdan manfaatdorligini oshirish zarur.

Respublikamizda bojxona to'lovlarini optimallashtirishda asosiy omil sifatida mamlakat iqtisodiyotining jahon xo'jaligi, birinchi navbatda, qo'shni mamlakatlar iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvini ta'minlashga, yagona bojxona ittifoqlarini yaratishga qaratilishi va ular talablaridan kelib chiqib o'zgarishlarni amalga oshirish lozim. Mamlakat iqtisodiyotining yaqin mamlakatlar iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvini ta'minlanmasdan alohida rivojlantirib bo'lmaydi. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida eng kuchli integratsiya muhiti yaratilgan Evropa Itifoqiga a'zo mamlakatlar iqtisodiyotining deyarli teng darajada rivojlanishini ta'minlanishi va tobora chuqur ko'rinish olishini alohida e'tirof etish lozim.

Amaldagi bojxona qonunchiligida bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlarning ko'plab turlari mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi ayrim sohalarga, tashqi iqtisodiy faoliyatning alohida ishtirokchilariga taqdim etilishi natijasida, budjet daromadlarini shakllantirishga jiddiy zarar etkazilmoqda. Natijada, so'nggi yillardagi hisoblangan bojxona to'lovlarining import hajmiga nisbati o'rtacha 35 foizni, bojxona to'lovlari bo'yicha taqdim etilgan imtiyozlarning hisoblangan bojxona to'lovlariga nisbati 65 foizni tashkil etishi, davlat budjetiga kelib tushgan bojxona to'lovlari hisoblangan bojxona to'lovlariga nisbatan 30 foizni, import hajmiga nisbatan 10 foizni tashkil etishi, bu borada juda keng qamrovli imtiyozlarning qo'llanilishi ifodalaydi.

Bojxona to'lovlari o'zining mohiyatiga ko'ra egri soliqlar hisoblanib, tovarlarni bojxona chegarasidan olib o'tishda to'lanadi va import qiluvchi ularni tovarlar narxiga qo'shadi. Bojxona to'lovlaridan ozod qilingan xo'jalik sub'ektlariga mamlakatda tadbirkorlik faoliyatini olib borish uchun nisbatan qulay

iqtisodiy shart-sharoit yaratiladi. Shunday qilib, tashqi iqtisodiy faoliyatning alohida ishtirokchilariga individual tartibda imtiyozlarni takdim qilishning keng tarqalishi, nafaqat budjetga bojxona to'lovlarining kelib tushmasligiga sabab bo'ladi, balki ayrim vaziyatlarda imtiyozga ega bo'lmaganlarni qiyin ahvolga solib qo'yadi va bojxona to'lovlarini undirish tartibini ham buzadi. Bundan tashqari, haddan tashqari keng imtiyozlar tizimi sharoitida, bojxona to'lovlari o'zining asosiy vazifasi hisoblangan importni davlat tomonidan tartibga solishni etarlicha amalga oshirmaydi.

Respublikamizda soliq imtiyozlarini optimallashtirishda kam samarali imtiyozlarni bosqichma-bosqich bekor qilish lozim. Bojxona to'lovlari bo'yicha imtiyozlarning xolisligidan kelib chiqib, ular bo'yicha imtiyozlarning miqdori minimal miqdorda bo'lishi lozim. Ko'pincha imtiyozlar vositasida bartaraf etishga harakat qilinadigan ijtimoiy-iqtisodiy masalalar transfert, subsidiya, kredit va to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yordam kabi boshqa manzilli va oshkora vositalar yordamida hal etilishi maqsadga muvofiq.

Amalda keng qo'llanilib kelinayotgan ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni yoki eksportni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlarini takdim etish (masalan, mahalliyashtirish dasturi doirasidagi imtiyozlar) ma'lum bir muddat davomida o'z samarasini beradi, ya'ni korxonaning butun faoliyat davri uchun emas, balki korxona rivojlanishida muhim bo'lgan muddat uchun imtiyozlar berish lozim. Bundan tashqari, maxsus soliq imtiyozlarida manzillilikdan voz kechish kerak, masalan, mahsulot ishlab chiqaradigan va mahalliyashtirish dasturiga kiritilgan korxonani rag'batlantirish emas, aksincha, mahsulotlar ro'yxatini belgilab olish zarur, shu tarzda, mazkur imtiyozni maxsus yoki manzillidan umumiylik turkumiga kiritish va monopoliya yaratish emas, erkin raqobatni rag'batlantirish mumkin.

Import operatsiyalari uchun mavjud imtiyozlarning hammasini ham samarasiz yoki umuman samara berayotgani yo'q, degan fikrdan yiroqmiz. Amalda bojxona to'lovlari bo'yicha qo'llanilayotgan imtiyozlarning mamlakatimiz iqtisodiy tarqqiyotini ta'minlashdagi ahamiyati katta. Ayniqsa,

zamonaviy ishlab chiqarish texnologik jihozlarga doir taqdim etilgan imtiyozlar o'zining samarasini ko'rsatmoqda.

Egri soliqlarni budjetga undirish tartibini takomillashtirishda yuqorida bayon etilgan taklif-tavsiyalarning amalda o'z ifodasini topishi davlat budjeti daromadlarini shakllantirishni yanada yaxshilashga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

XULOSA

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida egri soliqlarni budjetga undirish masalalarini nazariy va amaliy o'rganish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1-xulosa. Respublikamiz davlat budjeti daromadlarini shakllantirish amaliyoti ko'rsatmoqdaki, unda egri soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Natijada, asosiy egri soliqlar hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i va aktsiz solig'i qo'llanilayotgan tovarlar bahosi soliqlar hisobiga bir qadar qimmatlashmoqda. Bunday tovarlarni ishlab chiqaruvchilarning soliq yuki yuqoriligicha qolmoqda.

2-xulosa. Rivojlanayotgan davlatlar budjet amaliyotida egri soliqlarga ustuvor ahamiyat qaratilishi to'g'ri soliqlar ob'ektlarining nisbatan kamligi bilan izohlanadi. Bunday sharoitda to'g'ri soliqlarga ustuvorlik berilsa soliq to'lovchilar haddan ortiq soliq yukini ko'tara olmaydi. Shuning uchun davlat budjeti daromadlarining yuqori qismini tovar (ish, xizmat)larni iste'mol qiluvchilar hisobiga shakllantirish amaliyoti o'zini oqlab kelmoqda.

3-xulosa. Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha nolli stavkani qo'llanilishi natijasida manfiy farq natijasida yuzaga keladigan ortiqcha to'lovlarni qaytarilishi to'liq hudud budjetiga tushgan qo'shilgan qiymat solig'i tushumi hisobidan emas, reupublika tushumlari doirasida qaytarilishi maqsadga muvofiq. Bu bir tomondan ushbu mablag'larni qaytarilishini tezlashtirsa, ikkinchi tomondan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha hudud tushumlaridagi jiddiy kamayishlarni keltirib chiqarishni chegaralaydi.

4-xulosa. Aktsiz solig'i respublikada ishlab chiqarilayotgan tovarlarning 14 ta turiga joriy etilgan bo'lsada, davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda uning ulushi ancha yuqori.

5-xulosa. Hozirgi kunda respublikamizda amal qilayotgan aktsiz solig'ini ikkiga, ya'ni O'zbekiston Respublikasi hududida aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlarni ishlab chiqaruvchi yuridik shaxlardan olinadigan aktsiz solig'iga hamda O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan tovarlar uchun yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan aktsiz solig'iga bo'lishimiz mumkin.

Respublikamizda aktsiz solig'iga tortiladigan tovarlar tarkibi boshqa rivojlangan davlatlardagidan biroz farq qiladi. Ayrim birlamchi iste'mol tovarlari ham aktsiz solig'iga tortiladi. O'simlik yog'i ana shunday birlamchi iste'mol tovari hisoblanadi.

Chiqarilgan xulosalarga asoslanib, egri soliqlarni budjetga undirishni takomillashtirish yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1-taklif. Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarida soliq tizimida ijtimoiy maqsadlar uchun berilgan imtiyozlarni saqlab qolgan holda soliq stavkalaridan ham ijtimoiy maqsadlar uchun foydalanishni takomillashtirish maqsadga muvofiq. Jumladan, respublika soliq tizimida asosiy soliq hisoblangan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha tabaqalashgan stavkalarni amaliyotga joriy etish va ijtimoiy muammolarni hal etish uchun foydalanish lozim.

2-taklif. Mamlakatning ijtimoiy maqsadlaridan kelib chiqib qo'shilgan qiymat solig'idan nol darajali stavka bo'yicha soliq solinadigan oborotlarni kengaytirish lozim. Respublikada medikamentlar ishlab chiqaruvchi va aholiga meditsina xizmatlarini ko'rsatuvchilarga nol darajali stavkani qo'llash maqsadga muvofiq.

3-taklif. Tovarlarini jo'natish tartibida qo'llanilayotgan oldindan to'lov tizimining 15 foizlik miqdori korxonalarda soliq boqimandalarini ko'payishiga olib kelmoqda. Mahsulot jo'natish jarayonida oldindan to'lov miqdorining kamida 30 foizga etkazilishi soliq bo'yicha boqimandalarni, shuningdek boqimandalar salmog'idagi eng yuqori ko'rsatkichni egallab turgan qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha boqimanda miqdorlarini kamayishiga olib keladi hamda korxonada sog'lom moliyaviy muhitning yaratilishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

4-taklif. Import tovarlari bo'yicha hisobga o'tkaziladigan qo'shilgan qiymat solig'i miqdorini aniqlashda bojxona idoralari tomonidan import qilinayotgan tovarlarni olib kirilishida haqiqatda to'langan qo'shilgan qiymat solig'i asos qilib olinishi maqsadga muvofiq. Bu qonun osti me'yoriy hujjatlarining yakdilligini ta'minlaydi, shu bilan birga import tovarlarini asossiz oshib ketishini oldini olishga xizmat qiladi.

5-taklif. Respublikamizda aktsiz solig'i qo'llaniladigan tovarlar tarkibida ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'simlik yog'i mavjud. Ushbu mahsulotni aktsiz solig'iga tortish jahon aktsiz solig'iga tortish amaliyotida keng tarqalgan mahsulotlar ro'yxatida mavjud emas. Shu bois, o'simlik yog'ini aktsiz solig'i qo'llaniladigan tovarlar tarkibiga maqsadga muvofiq emas.

Yuqorida keltirilgan xulosa va taklif-tavsiyalar egri soliqlarni budjetga undirish tartibini yanada takomillashtirishga hamda soliqlarni budjetga o'z vaqtida va to'liq kelib tushishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlari.

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1.1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: - T.: “O'zbekiston” nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012 y. -40 B.

1.2. O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi: Rasmiy nashr- O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi - T.: “Adolat”, 2013 y. -692 B.

1.3. O'zbekiston Respublikasining “Davlat soliq xizmati to'g'risida”gi Qonuni. 1997 yil, 29 avgust.

1.4. O'zbekiston Respublikasining “Xo'jalik yurituvshi sub'ektlar faoliyatini davlat nazorati to'g'risida”gi Qonuni. 1998 yil 24 dekabr.

1.5. O'zbekiston Respublikasi “Tadbirkorlik va tadbirkorlar faoliyatini kafolatlari to'g'risida”gi Qonuni. 1999 yil 14 aprel.

1.6. O'zbekiston Respublikasining “Byudjet tizimi to'g'risida”gi qonuni, 2000 yil 14 dekabr.

1.7. “Oilaviy korxona to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining Qonuni 2012 yil 12 aprel.

1.8. O'zbekiston Respublikasining 2012 yil 25 dekabrda “O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartish va qo'shimshalar kiritish to'g'risida”gi O'zR-343-sonli Qonuni.

1.9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 14 iyundagi PF-3619-sonli “Tadbirkorlik sub'ektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish shora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni.

1.10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 15 iyundagi “Tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan taqdim etiladigan hisobot tizimini

takomillashtirish va uni noqonuniy talab etganlik ushun javobgarlikni kushaytirish to'g'risida”gi Farmoni.

1.11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 30 avgustdagi PF 3305-sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998 yil 9 aprel “Xususiy tadbirkorlik, kishik va o'rta biznes rivojlanishini yanada rag'batlantirish shora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoniga o'zgartirish va qo'shimshalar kiritish to'g'risida»gi Farmoni.

1.12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 29 yanvarda “Uy-joy fondini foydalanishga tayyor holda topshirish shartlarida rekonstruktsiya qilish va ta'mirlash bo'yisha pudrat ishlarini kengaytirishni rag'batlantirishga doir qo'shimsha shora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-1051 sonli Qarori.

1.13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 19 iyundagi “Devorbop materiallar ishlab shiqarishni ko'paytirishni rag'batlantirish va sifatini yaxshilash borasidagi qo'shimsha shora-tadbirlar to'g'risida”gi PQ-1134-sonli Qarori.

1.14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 26 noyabrdagi PQ-1438-sonli “2011-2015 yillarda respublika moliya-bank tizimini yanada isloh qilish va barqarorligini oshirish hamda yuqori reyting ko'rsatkishlarga erishishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida” gi Qarori.

1.15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining 2015 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkishlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida”gi 2270-sonli Qarori (2014 yil 4 dekabr).

1.16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasining 2014 yilgi asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkishlari prognozi va Davlat budjeti parametrlari to'g'risida”gi 2099-sonli Qarori (2013 yil 25 dekabr).

1.17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2002 yil 5 avgustdagi “Pul mablag'larining bankdan tashqari muomalasini yanada qisqartirish shora-tadbirlari to'g'risida”gi 280-sonli qarori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning

asarlari va ma'ruzalari

1.18. Karimov I.A. O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni shuqurlashtirish yo'lida. -Toshkent.: “O'zbekiston” NMIU, 1995 y. -B. 269.

1.19. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-Toshkent.: “O'zbekiston” NMIU, 1997 y.-B. 326.

1.20. Karimov I.A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. -Toshkent.: “O'zbekiston” NMIU, 1998. -B. 686.

1.21. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o'z qo'limiz bilan quramiz. -Toshkent.: “O'zbekiston” NMIU, 1999 y. — B. 412.

1.22. Karimov I.A. Inson manfaatlari ustuvorligini ta'minlash-barsha islohot va o'zgarishlarimizning bosh maqsadidir. - Toshkent: “O'zbekiston” NMIU, 2008. - B. 64.

1.23. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - engilmas kush. -T.: «Ma'naviyat», 2008. -B. 176.

1.24. Karimov I.A. “2015 yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir” 2014 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2015 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.

1.25. Karimov I.A. “2014-yil yuqori o'sish sur'atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o'zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo'ladi” 2013 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2014 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.

II. Asosiy va qo'shimsha adabiyotlar.

Darslik va o'quv adabiyotlari:

- 2.1. Vahobov A., Jo'raev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. –T: “Sharq”, 2009. –448 b.
- 2.2. Almardonov M. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish. –T.: “Cho'lpon nomidagi NMIU”, 2013. -296 b.
- 2.3. Nigmatdjanov U. Ekonomicheskaya teoriya. Uchebnik. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2013. -328 s.
- 2.4. Soliev A. Korxona iqtisodiyoti. –T.: “Fan va texnologiya”, 2013. -368 b.
- 2.5. Shamsutdinov F., Shamsutdinova Sh. Chet mamlakatlar soliq tizimi. Darslik. –T.: “Fan va texnologiya”, 2011. –508 b.
- 2.6. Adizov A. Jismoniy shaxslardan undiriladigan soliqlar tizimini takomillashtirishning nazariy va amaliy masalalari. Risola. –T.: “Akademnashr”, 2012. -128 b.
- 2.7. Malikov T., Vahobov A. Moliya. Darslik. –T.: “NOSHIR”, 2010. –712 b.
- 2.8. Urazov K., Xudayberdiev N. Soliqlar va to'lovlar auditining xususiyatlari. Samarqand, 2012. -300 b.
- 2.9. Jo'raev A., Toshmatov Sh., Abdurahmonov O. Soliqlar va soliqqa tortish. O'quv qo'llanma. –T.: “NORMA”, 2009. –184 b.
- 2.10. Yo'ldoshev A. Soliq va soliqqa tortish. O'quv qo'llanma. –T.: “NORMA”, 2007. –128 b.
- 2.11. Sanaqulova B. Kichik biznes va tadbirkorlikni soliqqa tortish. O'quv qo'llanma. –T.: “NOSHIR”, 2012. –236 b.
- 2.12. Gadoev E. Bilvosita soliqlar: qo'shilgan qiymat solig'i, aktsiz solig'i. –T.: “NORMA”, 2011. –328 b.
- 2.13. Gadoev E. Foyda solig'i. –T.: “NORMA”, 2011. –408 b.
- 2.14. Zavalishina I. Soliqlar: nazariya va amaliyot. –T.: “Iqtisodiyot va huquq

dunyosi”, 2005. –544 b.

2.15. Gadoev E., Kuzieva N. O'zbekistonning jahon bozorlarida raqobatbardoshligini oshirish va ishlab chiqarishni modernizatsiyalashga soliq imtiyozlari va preferentsiyalarning roli va ahamiyati. O'quv-uslubiy qo'llanma – T.: “EL PRESS”, 2011. –204 b.

2.16. Jo'raev A., Toshmatov Sh., Abduraxmonov O. Soliqlar va soliqqa tortish. O'quv qo'llanma, –T.: “Norma”, 2009. –184 b.

2.17. Jo'raev A. Yuridik va jismoniy shaxslarni soliqqa tortish. O'quv qo'llanma. – T.: “O'qituvshi” nashriyoti, 2007. –232 b.

2.18. Belyaev Yu.A. Byudjetniy federalizm: zarubejniy opit. –M.: Finansi, 2007

2.19. Chernik D. Nalogi i nalogooblojenie. Uchebnoe posobie. –M.: “Yuniti-Dana”, 2010

2.20. Chernik D. Nalogi v rinochnoy ekonomike -M.:Finansi 2003.-241 s.

2.21. Jidkova E. Nalogi i nalogooblojenie. Uchebnoe posobie. –M.: “Eksmo”, 2010

2.22. Xudoleev V. Nalogi i nalogooblojenie. Uchebnik. –M.: “Forum”. 2009

2.23. Tarasova V., Vladika M. Nalogi i nalogooblojenie. Uchebnik. –M.: “Knorus”. 2009

2.24. Panskov V.G., Knyazev V.G. Nalogi i nalogooblojenie: Uchebnik dlya vuzov. –M.: “MTsFER”, 2009

2.25. Malikov T.S. Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari. –T.: Akademiya, 2002. – 204 b.

2.26. Malikov T.S. Soliq yukining og'irligini keskin kamaytirish kerakmi? Risola. -T.: 2006. —B. 32.

2.27. Makkonel K., Bryu S. Ekonomiks: Printsipi, problemi i politika. V 2 t.: Per. s angl. 11-go izd., T.1. – M.: Respublika, 2002. – s.120.

2.28. Mamanazarov A.B. Soliq siyosati. -T.: «Moliya», 2003. -B. 148.

2.29. To'raev Sh.Sh. Soliqqa tortishni tahlil etishning dolzarb masalalari. -T.: “Akademiya”, 2005. - B. 130

2.30. O'rmonov J.J. Xorijiy mamlakatlar soliq tizimi: O'quv qo'llanma - T.: Soliq akademiyasi, «Dizayin-Print», 2007. -B. 202.

Ilmiy jurnallardagi maqolalar va tezislar:

2.31. Elmirzaev S., Qurbanqulova N. Korxonalarda soliqni budjetlashtirishning ahamiyatli jihatlari. //Moliya. 2013, №4. –96 b.

2.32. Shirinov S. Soliq to'lovchilarning daromadlari va ular asosida soliqqa tortish bazani aniqlash usullari. //Moliya. 2013, №4. –100 b.

2.33. Umarova N., Odilova D. Soliq tizimini taomillashtirish – iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishi. //Moliya. 2013, №4. –105 b.

2.34. Abdullaev Z. Tijorat banklarini soliqqa tortish tendentsiyalari. //Moliya. 2013, №3. –61 b.

2.35. Allayarov Sh., Eshonqulov Z. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari //Moliya. 2013, №2. –103 b.

2.36. To'raev Sh. Xo'jalik sub'ektlari soliq yuki hisobini takomillashtirish. //Bozor, pul va kredit. 2007, №2. –35-38 b.

2.37. O'rmonov J. Mahalliy budjet daromadlarini oshirish yo'llari. //Soliq siyosatini yanada takomillashtirish-printsipial muxim ustuvor vazifa. Respublika amaliy-ilmiy konferentsiyasi tezislar to'plami. -Toshkent, 2005. -B. 156-157.

III. Davriy nashrlar, statistik to'plamlar va hisobotlar.

3.1. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2008 yil. -T.:2009.-№5.

3.2. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2009 yil. -T.:2010.-№10.

3.3. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2010 yil. -T.:2011.-№12.

3.4. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2011 yil. -T.:2012.-№9.

3.5. O'zbekiston iqtisodiyoti. Tahliliy sharh. 2012 yil. -T.:2013.-№6.

3.6. O'zbekiston statistik axborotnomasi. - Toshkent, 2010 - 2014.

IV. Internet saytlari.

4.1. <http://www.prezident.uz>

4.2. <http://www.gov.uz>

4.3. <http://www.soliq.uz>

4.4. <http://www.mf.uz>

4.5. <http://www.nalog.ru>

4.6. <http://www.stat.uz>

4.7. <http://www.lex.uz>

4.8. <http://www.ziynet.uz>

4.9. <http://www.tfi.uz>